
1700
1937
ST.H.
MUNDURY
WOJSKA
POLSKIEGO

TABLICA III.

1770. Konfederacja Barska. Kazimierz Pułaski na czele jazdy nieregularnej.

1770. Confédération de Bar. Casimir Pułaski à la tête d'un escadron de cavalerie irrégulière.

1770. Eidgenossenschaft von Bar. Kasimir Pułaski an der Spitze der irregulären Kavallerie.

1770. The Confederation of Bar. Casimir Pułaski leading a squadron of irregular cavalry.

Wojciech Kossak.

„SZARŻA HUSARJI".

ZAKŁ. GRAF. KOZIAŃSKICH W WARSZAWIE

Kazimierz Pułaski pod Częstochową

Muzeum im Kazimierza Pułaskiego
w Warce
302

TABLICA IV.

Po 1775. Towarzysz brygady Kawalerii Narodowej Dzierżka, towarzysz brygady pińskiej Kawalerii Narodowej (litewska), pocztowi brygad Kawalerii Narodowej Łuby i Zielonki, towarzysze pułku ułanów Poniatowskiego (litewski), pułków straży przedniej Miączyńskiego i Byszewskiego i pułku ułanów Bielaka (litewski).

Nach 1775. Reiter der National-Kavallerie-Brigaden: des Generalmajors von Dzierżek, der Stadt Pińsk, des Generalmajors von Łuba und des Generalmajors von Zielonka, Reiter der leichten Kavallerie-Regimenter des Obersten Fürst Poniatowski, des Generalmajors von Miączyński, des Generalleutnants von Byszewski und des Generalmajors von Bielak.

Après 1775. Cavaliers des brigades de cavalerie nationale de Dzierżek, de la ville de Pińsk, de Łuba et de Zielonka, cavaliers des régiments de cavalerie légère de Poniatowski, de Miączyński, de Byszewski et de Bielak.

After 1775. Privates of Dzierżek's National Cavalry Brigade, of the Pińsk (Lithuanian) National Cavalry Brigade, of Łuba's and of Zielonka's National Cavalry Brigades, of Poniatowski's Uhlan Regiment (Lithuanian), of Miączyński's and of Byszewski's Regiments of Light Horse, and of Bielak's Uhlan Regiment (Lithuanian).

Kawaleria narodowa, straż przednia i ułani po r. 1775

Muzeum im. Kazimierza Pułaskiego
Nr Inw. 802
w Warce

TABLICA VIII.

Po 1775. Janczar chorągwi Hetmana Polnego Litewskiego, oficer chorągwi janczarskiej Hetmana Wielkiego Litewskiego, oficerowie chorągwi węgierskich Hetmana Wielkiego Koronnego, warszawskiej marszałkowskiej i Hetmana Polnego Koronnego.

Nach 1775. Soldat der Janitscharen-Kompanie des litauischen Feldhetmans, Offizier in der Janitscharen-Kompanie des litauischen Großhetmans, Offiziere der ungarischen Kompanien: des Kron-Großhetmans, der Warschauer Marschall-Kompanie und des Kron-Feldhetmans.

Après 1775. Janissaire et officier des compagnies de janissaires des deux ,,Hetmans" de Lithuanie, officiers des compagnies hongroises du ,,Grand Hetman" de Pologne, de la ville de Varsovie, du ,,Second Hetman" de Pologne.

After 1775. A janissary of the Lithuanian Field Hetman's company, an officer of the Lithuanian Great Hetman's company, and officers of the Hungarian companies of the Great Hetman, of the City of Warsaw Company and of the Field Hetman's company.

Chorągwie janczarskie i węgierskie po r. 1775

Muzeum im. Kazimierza Pułaskiego
w Warce
Nr Inw. 802

TABLICA I.

1 ćwierć XVIII wieku: szeregowiec i oficer piechoty. 1732. saper, szeregowiec i kobziarz z Gwardii Pierwszej Koronnej.

1-er quart du XVIII-e siècle: soldat et officier d'infanterie. 1732. sapeur, soldat et joueur de cornemuse de la garde à pied.

Das erste Viertel des XVIII. Jahrhunderts: Infanterie-Gemeiner und -Offizier. 1732. Zimmermann, Gemeiner und Pfeifer des Garde-Infanterie-Regiments.

First quarter of the 18-th Century. A private and an officer of a foot regiment. 1732. A sapper, a private and a piper of the Royal Foot Guards.

Piechota na początku XVIII w. i gwardia piesza w r. 1732

TABLICA VI.

Po 1775. Szeregowiec artylerii koronnej, pontonier, oficer regimentu pieszego Grabowskiego (litewski), szeregowiec Gwardii Pieszej Koronnej, oficer regimentu pieszego Hetmana Polnego Litewskiego, szeregowiec artylerii konnej (litewskiej), oficer regimentu pieszego Królowej, oficer regimentu pieszego Hetmana Wielkiego Koronnego.

Après 1775. Artilleur, pontonnier, officier du régiment d'infanterie „Grabowski", soldat de la garde à pied, officier du régiment d'infanterie de l'„Hetman de Lithuanie", artilleur à cheval, officier du régiment d'infanterie de la Reine, officier du régiment d'infanterie du „Grand Hetman".

Nach 1775. Artillerist, Pontonier, Offizier des litauischen Inf.-Regiments Nr. 5 des Gen. von Grabowski, Soldat des Garde-Infanterie-Regiments, Offizier des Infanterie-Regiments des litauischen Feldhetmans, reitender Artillerist, Offizier des Infanterie-Regiments der Königin, Offizier des Infanterie-Regiments des Großhetmans.

After 1775. An artilleryman, a pontonnier, an officer of Grabowski's foot regiment (Lithuanian), a private of the Foot Guards, an officer of the Lithuanian Field Hetman's regiment of foot, a private of the horse artillery (Lithuanian), an officer of the Queen's Foot Regiment and an officer of the Great Hetman's Foot Regiment.

Piechota, artyleria i pontonierzy po r. 1775

TABLICA II.

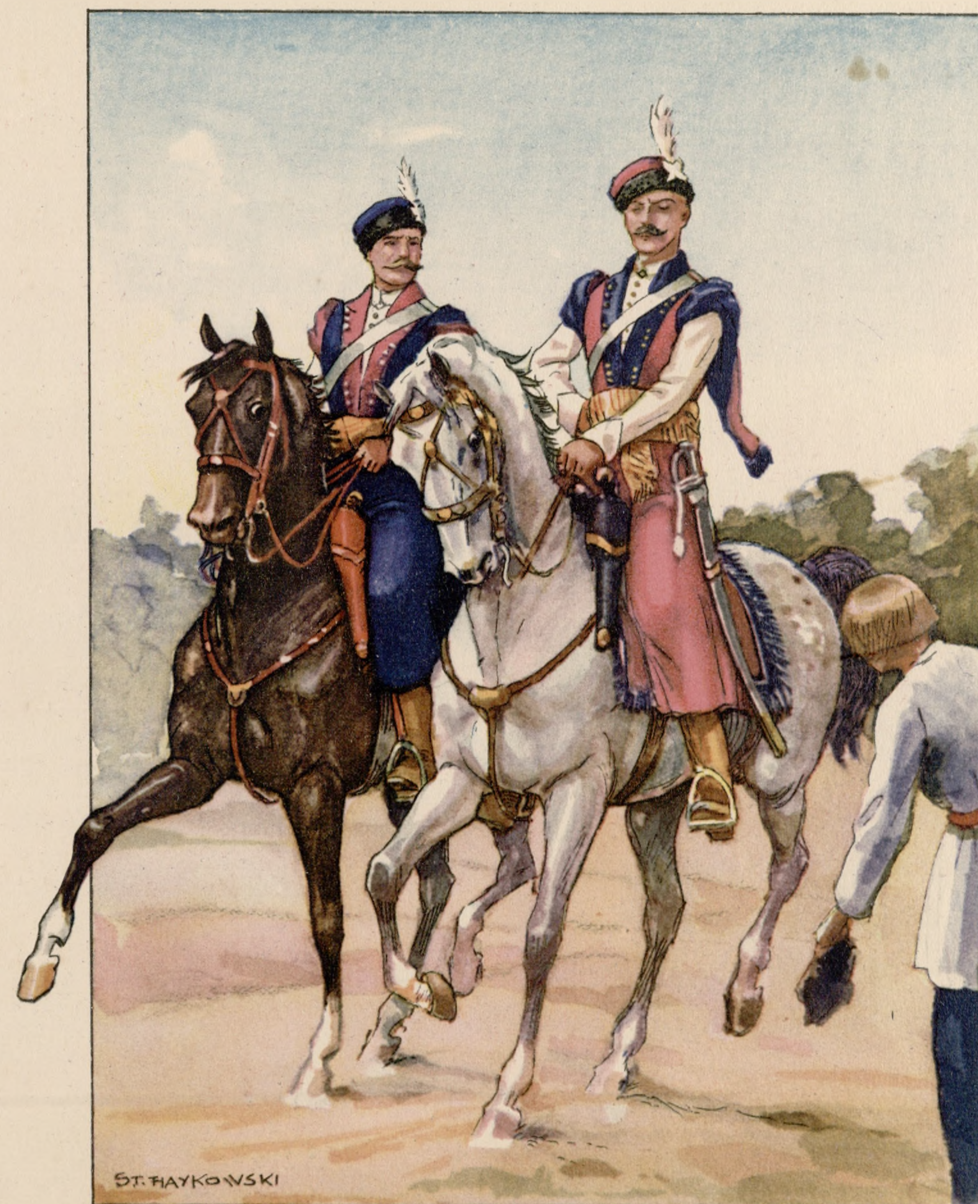
1732. Towarzysz lekkiej chorągwi, oficer Gwardii Konnej Koronnej, oficer lekkiej chorągwi. Około 1750. Towarzysz pancerny i towarzysz husarski poza służbą.

1732. Cavalier léger, officier de la garde à cheval, officier de cavalerie légère. Vers 1750. Cavaliers lourds (gentilshommes) en dehors du service.

1732. Leichter Reiter, Offizier des Leibgarde-Regiments zu Pferde, Offizier der leichten Kavallerie. Um 1750. Panzerreiter in Außerdienstanzügen.

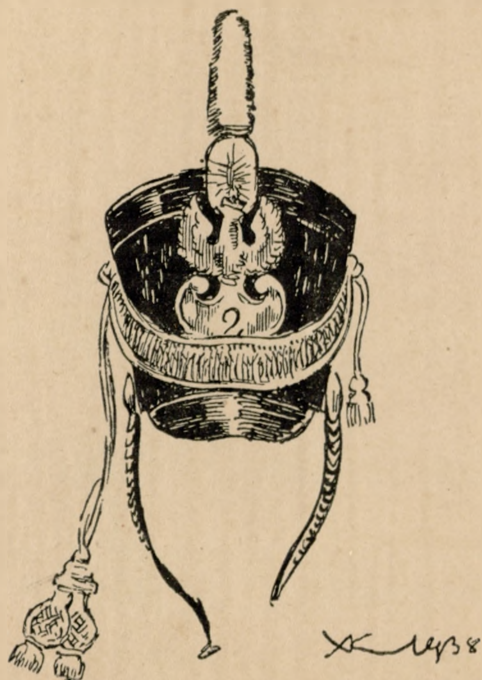
1732. A private of the Light Horse, an officer of the Royal Horse Guards and an officer of the Light Horse. About 1750. Privates (noblemen) of the heavy cavalry off service.

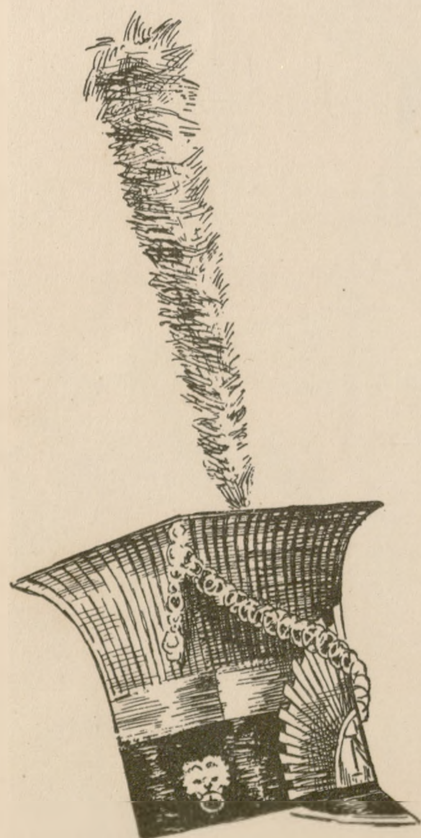
Kawaleria w r. 1732 i około r. 1750

WŁADYSŁAW
DZIEWANOWSKI

MUNDURY WOJSKA POLSKIEGO

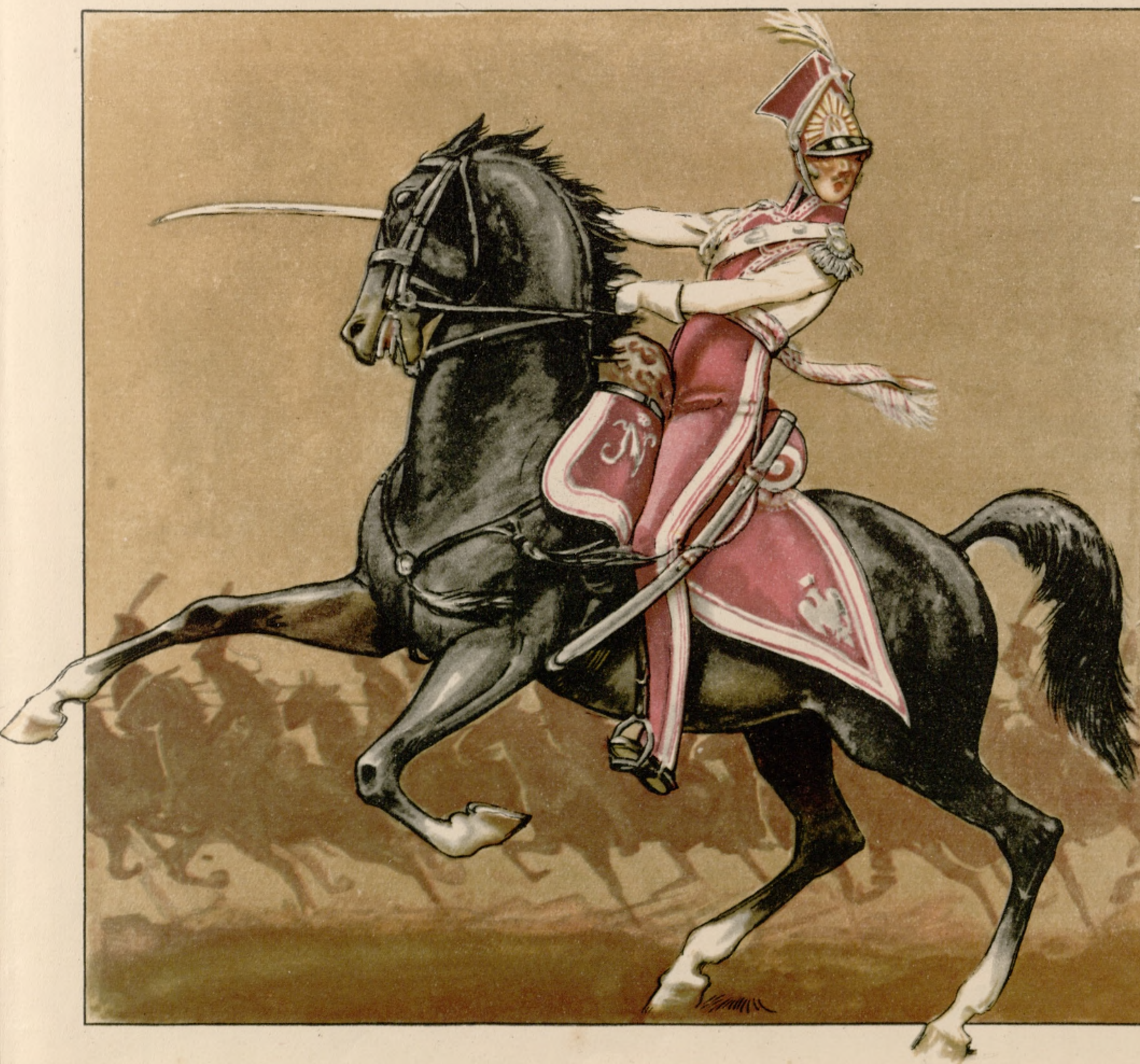
MUNDURY WOJSKA POLSKIEGO

1700 — 1937

TEKST OBJAŚNIAJĄCY i SPIS TABLIC

Muzeum im Kazimierza Pułaskiego
Nr Inw. 789
w Warce

Muzeum im Kazimierza Pułaskiego
Nr Inw. 802
w Warce

MUNDURY WOJSKA POLSKIEGO

OPRACOWAŁ

WŁADYSŁAW DZIEWANOWSKI

PRZY WSPÓŁUDZIALE

JÓZEFA KONOPKI

TABLICE i OPRACOWANIE GRAFICZNE

XAWEREGO KOŹMIŃSKIEGO

i

STANISŁAWA HAYKOWSKIEGO

KSIĄŻNICA–ATLAS
LWÓW–WARSZAWA

ST. HAYKOWSKI 37

TEKST I TABLICE ODBITO W ZAKŁADACH GRAFICZNYCH S. A. KSIĄŻNICA-ATLAS WE LWOWIE

PRINTED IN POLAND

PRZEDMOWA

Nie ma zapewne ani jednej dziedziny, ani jednej chwili w naszym życiu narodowym, na której wojsko polskie nie wycisnęło by swego szlachetnego piętna.

Czy w czasach zamierzchłych średniowiecza, czy w czasie rozkwitu Polski Jagiellonów, czy na polach Kirchholmu, Chocimia, Wiednia, Racławic, Somosierry, Stoczka, Miechowa, Łowczówka, Rokitny, Lwowa, Kijowa czy Warszawy wszędzie mundur żołnierza polskiego maluje historię Polski w barwach niezniszczalnych, w barwach honoru i krwi.

To piętno żołnierskie znać na wszystkim, począwszy od arcydzieł sztuki i nauki aż do szarego życia codziennego, bez niego nie ma Polski, bez niego Polski być nie może.

Toteż największe duchy Ojczyzny naszej poświęciły wojsku swe życie, największym geniuszom było ono natchnieniem, a męstwo jego i trud poprzez wieki wydały tych, którzy pod wodzą największego żołnierza Rzeczypospolitej, Józefa Piłsudskiego, zerwali pęta niewoli.

Inicjatorzy i autorowie niniejszej pracy postawili sobie za zadanie przedstawić w zarysie to barwne pasmo naszej historii, uśmiech słoneczny smutnych i ciężkich nieraz dni naszego narodu.

A sprawa to była niełatwa.

Ikonografia munduru wojska polskiego pozostaje daleko w tyle za tego rodzaju pracami innych narodów. Obejmuje ona tylko poszczególne okresy, retrospektywnie zaś rzecz biorąc, prócz kilku wydawnictw ostatnich czasów, niewiele dotąd zrobiono w tej dziedzinie, aczkolwiek materiałów i źródeł mamy pod dostatkiem.

Album niniejszy jest pierwszą próbą ujęcia całości, starano się w niej ująć możliwie wszelkie okresy od czasu wprowadzenia jednolitego munduru w Polsce do dni ostatnich.

Nie jest to praca wyczerpująca i wcale tej pretensji mieć nie chce, zadaniem jej jest wzmożenie umiłowania wojska, tego, co jest „symbolem skupienia i wytężenia sił, męstwa, poświęcenia, bodźcem do największego wysiłku" — jak mówił Józef Piłsudski* — dla całego narodu, a przede wszystkim dla tych, którzy po nas przyjdą.

Praca ta chce być propagandową i wzbudzać miłość dla munduru i należyty dlań szacunek.

Na końcu tego dziełka zestawiono źródła, jakie w pracy wyzyskano. Źródła te nie stanowią jakiegoś zamkniętego kompletu, a korzystano z nich w miarę tego, jak można było je mieć pod ręką. Zestawienie to jednak stanowi pierwszą próbę bibliografii munduroznawstwa i bronioznawstwa polskiego, według której można by kiedyś opracować rzecz większą. Poza źródłami podanymi korzystano z wielu zbiorów prywatnych, między innymi ze zbiorów pp. W. Dziewanow-

* Z rozkazu Kom. Główn. Zw. Strzeleckiego z grudnia 1913 r. Archiwum Inst. Bad. Historii Polskiej.

skiego, St. Gepnera, J. Konopki itp. Brano pod uwagę oryginalne opisy mundurów, portrety, prace współczesne itd. i setki rozmaitych zapisków, notatek mundurowych i uzbrojeniowych, które w wielkiej ilości mieli autorzy do dyspozycji.

Wielce pomocnym okazało się czasopismo „Broń i Barwa“, wydawane jako biuletyn przez Stowarzyszenie Przyjaciół Wojska.

Naturalnie, jak zawsze w takich wypadkach, mogą zachodzić pewne niedokładności i błędy, które prosimy z góry wybaczyć.

Myśl stworzenia historycznego albumu wojska polskiego jest tak dawną prawie jak istnienie samego munduru. Już w roku 1781 ukazał się pierwszy opis ilustrowany mundurów epoki z czasów Stanisława Augusta, wydany w Norymberdze przez Gabriela Mikołaja Raspego, pt. ,,Accurate Vorstellung der Königlich-Pohlnischen Armee nach der auf dem im Jahre 1775 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform aller seivohl in der Krone Pohlen als dem Grosherzogtum Litthauen befindlichen national und teutschen Brigaden Pulks, Regimenter, Corps, Fahnen und Compagnien“.

Wydawnictwo to ukazało się w kilku odbitkach, w późniejszym czasie było kilkakrotnie przerysowywane i uzupełniane przez kilku autorów. Stanowi ono na ogół jeden z wzorów wydawnictw dalszych, których było wiele. Wymieniliśmy je we wspomnianym już poprzednio spisie.

Wydawnictwa obejmujące większe okresy, prócz pomnikowych dzieł B. Gembarzewskiego, albo całokształt mundurów wojska polskiego w ostatnich czasach nie ukazały się, mimo prób nawet bardzo poważnych w tym kierunku; zresztą już w latach przedwojennych były to wydawnictwa prawie zupełnie wyczerpane.

Jednymi z pierwszych, którzy myśleli o wydawnictwie ogólnym wszystkich mundurów wojska polskiego, byli Juliusz Kossak oraz Tadeusz Konopka. Projektu swego jednak nie dokończyli, przygotowując tylko pokaźną ilość rysunków i akwarel nie stanowiących całości. Zbiór ich miałem w rękach w r. 1899 i 1900 i wtedy już powziąłem myśl przygotowania albumu, uzupełnionego już mundurami nowej armii polskiej, którą dopiero teraz udało się zrealizować.

Niech mi będzie wolno złożyć serdeczne podziękowania autorowi tej pracy p. W. Dziewanowskiemu, który każdą myśl wcielał w życie, wyzyskując w tym kierunku swoją wielką wiedzę, przy pomocy artystów-malarzy: p. Ksawerego Koźmińskiego, tworzącego głównie piechurów, i p. Stanisława Haykowskiego, malującego z rozmachem konie i jeźdźców.

Poczuwam się również do obowiązku podziękowania p. płk. dypl. Leonowi Wacławowi Kocowi, który zachęcił do tej pracy i rzucił myśl zrealizowania projektu przy pomocy Książnicy-Atlasu.

Opiekunem, że tak powiem, artystycznym niniejszej pracy był profesor Mieczysław Treter, któremu również należy się serdeczne podziękowanie.

Niech wydawnictwo to będzie wyrazem wysiłku dobrej woli i niech jako takie będzie przez czytelników i miłośników wojska przyjęte.

Warszawa, dnia 26 maja 1938 r.

Józef Konopka.

MUNDURY WOJSKA POLSKIEGO

Niniejsza praca ma przedstawić szerokim warstwom społeczeństwa polskiego w ogólnym zarysie rozwój zewnętrzny wyglądu naszego żołnierza; wzbudzić w młodzieży zamiłowanie do wojska, ukochanie chlubnej i ofiarnej jego przeszłości, a przez to samo zainteresować ją jego stanem obecnym i przyszłością.

W naszych warunkach silne wojsko jest koniecznym czynnikiem istnienia państwa, jemu Polska zawdzięcza swą niepodległość, tylko dzięki niemu będzie mogła ją zachować. Dlatego wojsko zajmuje i zajmować musi poczesne stanowisko w społeczeństwie polskim, dlatego też nie należy skąpić czasu i trudu na studia z nim związane, a zwłaszcza na studia nad jego przeszłością, gdyż w chlubnych jej tradycjach znajduje się źródło natchnień i nauk na przyszłość. Wielkie czyny synów są wzorowane na tym, co zrobili ojcowie i dziadowie. Przyszłość w znacznym stopniu czerpie swe siły z przeszłości. Żeby jednak przeszłość wojskową narodu ukochać i z niej czerpać natchnienie, trzeba ją znać i to we wszystkich szczegółach, wśród których zewnętrzny wygląd żołnierza zajmuje miejsce wcale nie poślednie. Odzwierciadla on charakter danej epoki, wiernie przechowuje pierwiastki narodowe, przyjmuje lub odrzuca naleciałości obce, dostosowuje się do wymagań stawianych przez poziom uzbrojenia danego okresu, czyni zadość panującym wymogom taktycznym.

Munduroznawstwo stanowi niewątpliwie poważną dyscyplinę pomocniczą historii wojen i wojskowości, nie znając go trudno sobie zdać sprawę z rzeczywistych warunków walki i pracy dawnego wojska, a często nawet nie można zrozumieć niektórych epizodów bojowych, na przykład tych wszystkich, w których powstały pomyłki wskutek zbliżonego umundurowania przeciwników. Jeśli się mundurów nie zna, cały szereg zarządzeń staje się często całkiem niezrozumiały, przy dostatecznych wiadomościach munduroznawczych wszystko staje się jasnym: postąpiono tak, a nie inaczej, gdyż nie poznano, że zbliżający się oddział jest nieprzyjacielski. Dość charakterystycznym przykładem jest epizod z wojny francusko-pruskiej 1870 roku, gdy wieczorem dnia 16 sierpnia koło wsi Yron lekka kawaleria gwardii francuskiej rzuciła się na należący do tejże gwardii pułk ułanów i zaczęła go rąbać. Cała tajemnica polegała na tym, że pułk świeżo otrzymał nowe granatowe mundury zamiast dawnych białych. Przypominały one mundury pruskie, nie były znane innym pułkom i spowodowały krwawą omyłkę.

Dalszym celem niniejszej pracy jest ułatwienie poszukiwań malarzom-batalistom, którzy częstokroć, chcąc przedstawić jakiś epizod z naszych dziejów, bądź nie znajdują materiału kostiumowego, bądź też znajdują całkiem fałszywy, i w rezultacie przedstawiają sceny historyczne, w wielu wypadkach, w sposób bardzo daleki od rzeczywistości.

Praca obecna nie ma oczywiście pretensji do wyczerpania tematu; nie pozwalają na to ani szczupłe jej rozmiary, ani też bardzo jeszcze skromny zakres wiadomości naukowych z dziedziny munduroznawstwa polskiego. Daje ona tylko ogólny rzut oka, wskazuje najważniejsze linie rozwoju, starając się jednak utrzymać ich ciągłość od powstania właściwego munduru do chwili obecnej, dążąc do utrzymania nieprzerwanej nici tradycji o tyle, o ile tylko to jest możliwe.

Materiały, którymi do dziś rozporządzamy są fragmentaryczne, często tak sprzeczne między sobą, że zachodzi konieczność uzupełniania ich drogą analogii do mundurów obcych danego okresu lub opierania swej pracy na przypuszczeniach. Przy źródłach wyraźnie sprzecznych wybór jest często bardzo trudny, trzeba w tych wypadkach wziąć pod uwagę wiarogodność samych źródeł oraz prawdopodobieństwo przytaczanych przez nie danych. O omyłkę nie trudno. I tu, jak w wielu działach wiedzy naszej, pokutujemy za długie lata niewoli, gdy wszelkie studia z dziedziny naszej przeszłości wojskowej były, jeśli nie całkiem niemożliwe, to przynajmniej ogromnie utrudnione.

Liczne, dotychczas wydane prace z dziedziny munduroznawstwa polskiego, wśród których są tak świetne jak obie Bronisława Gembarzewskiego o wojsku polskim z czasów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego, obejmują zawsze tylko jakiś krótki okres; praca niniejsza stara się przedstawić całość munduroznawstwa polskiego, aczkolwiek tylko w liniach głównych.

Mundurem nazywamy ubiór wojska lub też funkcjonariuszy państwowych cywilnych, ujęty w ścisłe przepisy zarówno pod względem kroju jak i barwy. Niniejsza praca dotyczy jedynie mundurów wojska, o nich więc tylko może być mowa.

Próby ujednostajnienia ubioru wojskowego były czynione już od bardzo dawna i to w wielu krajach. Początkiem munduru są niewątpliwie rozmaite znaki rozpoznawcze, jakie w tej czy innej kampanii nakładano dla odróżnienia oddziałów własnych od nieprzyjacielskich oraz, nieco później, poszczególnych własnych oddziałów między sobą. Początkowo używano w tym celu kolorowych szarf, wiech słomianych przy kapeluszach lub czapkach, albo zielonych gałązek. Mundur w pełnym znaczeniu tego słowa pojawia się jednak dość

późno; w większości państw Europy dopiero w ostatniej ćwierci siedemnastego wieku.

Na kształtowanie się ubioru żołnierza wpływał cały długi szereg czynników. Pierwszym i może najważniejszym z nich była zawsze moda cywilna panująca w danym kraju i czasie. Mundur wojskowy zawsze się do niej dostosowywał, wykazując wszelako zwykle pewne spóźnienie, gdyż trzeba było pewnego czasu na przejęcie nowości mody przez wojsko i zatwierdzenie ich siłą zwyczaju lub też drogą rozkazu. Na ogół jednak pewne pokrewieństwo między mundurem a strojem cywilnym zawsze daje się stwierdzić. Tak więc, gdy ludność cywilna Europy nosiła długie ,,habits", pudrowane peruki i trójkątne kapelusze, widzimy te same części ubioru i w wojsku. Gdy pod koniec osiemnastego wieku dawny „habit" zastąpiono frakiem, i wojsko też fraki włożyło. Kiedy po 1840 roku frak przestał definitywnie być codziennym strojem męskim, zastąpiono go stopniowo we wszystkich wojskach kurtką. Podobnie w epoce wysokich cylindrów wojsko nosiło równie wielkie czaka. W niektórych, dość zresztą rzadkich, wypadkach stosunek był odwrotny: wojsko zapoczątkowało jakąś modę, którą dopiero ludność cywilna przejęła. Tak na przykład na początku szesnastego wieku szeroko się rozpowszechniła moda na ubrania z rozcięciami pozwalającymi widzieć podszewkę, wzorowanymi na ubiorach landsknechtów niemieckich. Frak zapewne powstał też dzięki temu, że w wojsku zaczęto podwijać i przypinać mocno niewygodne poły długich ubiorów.

Drugim czynnikiem były względy praktyczne. Chodziło o stworzenie wygodniejszego ubioru. Czynnik ten w dawniejszych czasach bardzo mało brany pod uwagę, a pojmowany nieraz w sposób dość dziwny, po trochu zaczął nabierać coraz większego znaczenia. Niewątpliwie do reform spowodowanych tymi właśnie względami należy na przykład zastąpienie skomplikowanych mundurów dragonów i ułanów francuskich, nie zakończone zresztą całkowicie przed wybuchem wojny 1870 roku, prostymi jednorzędowymi kurtkami. Do względów praktycznych należy zaliczyć i wszelkie zagadnienia oszczędnościowe, odgrywające pewną rolę we wszystkich okresach, a wysuwające się często na pierwszy plan. Mundury francuskie z końca siedemnastego wieku i austriackie z tegoż czasu były koloru białoszarawego jedynie dlatego, że sukno takie, rodzaj samodziału, było o wiele tańsze od kolorowego. Ze względów praktycznych również, w czasie późniejszym, pokasowano łatwo się brudzące białe mundury i białe spodnie.

1730

1775

1810

1825

Dalszym czynnikiem, stojącym bodaj na pierwszym miejscu w wieku osiemnastym i w pierwszej połowie dziewiętnastego, były względy estetyczne. Chodziło o mundur jak najpiękniejszy, jak najbardziej zachęcający do wstępowania do wojska, co miało szczególne znaczenie w osiemnastym wieku, gdyż znakomicie ułatwiało pracę werbowników. Zresztą, niewątpliwie, w każdym wojsku estetyka mundurów odgrywa rzeczywiście ważną rolę wpływając dodatnio na samopoczucie żołnierza i przyczyniając się znacznie do jego prestiżu i popularności w społeczeństwie. Z czasem jednak, w miarę rozwijania się uzbrojenia, względy estetyczne coraz bardziej musiały ustępować na drugi plan wobec kategorycznych wymagań pola bitwy, odrzucających coraz bardziej wszelką estetykę. Oczywiście każdy kraj, a w nim każdy kolejny władca

pojmował piękno munduru po swojemu i swoje pomysły starał się urzeczywistniać. Dlatego też często obok ubiorów rzeczywiście bardzo pięknych spotykamy prawdziwe dziwolągi.

Względy bojowe, będące początkowo czynnikiem ewolucji munduru, bardzo słabym, stojącym może na ostatnim miejscu, z czasem wysunęły się na pierwsze. One to skasowały wszelką barwność ubioru wojennego, one przybrały wszystkie wojska w niepozorne, lecz mało widoczne barwy ochronne. W ostatnich zaś czasach nabrały tak wielkiego znaczenia, że dziś wszelkie żywe barwy, wszelkie błyszczące ozdoby są do pomyślenia jedynie przy ubiorze przeznaczonym wyłącznie do noszenia w czasie pokoju.

Bardzo poważnym czynnikiem były też wpływy stroju narodowego i to nie tylko własnego, lecz często i cudzego. Na przykład szeroko rozpowszechnił się we wszystkich niemal krajach mundur huzarski, nie będący niczym innym jak tylko narodowym strojem węgierskim, w różnych czasach i krajach odpowiednio zastosowanym do potrzeb lokalnych, lecz zawsze zachowującym zasadnicze cechy węgierskie. Wobec wielkiej reputacji bojowej polskich ułanów, wprowadzono ten rodzaj broni do bardzo wielu wojsk Europy, zachowując wszędzie charakterystyczne cechy polskie: rogatą czapkę, rabaty (z nielicznymi wyjątkami), śpiczasto ścięte wyłogi rękawów. Przejęto nawet nazwy jak: czapka, pas, ułanka.

Naśladowanie, a nieraz i przejmowanie żywcem wzorów obcych, odegrało w ogóle niepoślednią rolę przy kształtowaniu się mundurów. Na początku osiemnastego wieku wzorowano się dość powszechnie na wojsku francuskim, Rosja w tym czasie naśladowała niewolniczo wzory pruskie. Po wojnie 1812 roku przeciwnie, Prusacy przez pewien czas, krótki zresztą, naśladowali Rosjan, przejmując od nich nawet drobne szczegóły mundurowe, jak na przykład łańcuszki z orłami po bokach czak. W okresie napoleońskim wszystkie kraje, wchodzące w sferę wpływów wielkiego cesarza, mniej lub więcej wzorowały się na jego armii. Poza mundurami ułańskimi możemy stwierdzić i inne wpływy polskie w wojskach obcych. Należą do nich wszelkie ,,polskie wyłogi" stosowane niemal we wszystkich armiach, kurtki polskim krojem szyte oraz lampasy na spodniach. W jednym wypadku nawet przemundurowano całą armię na wzór polski; był to unitarny co do kroju mundur wojsk rosyjskich wprowadzony przez Katarzynę II w roku 1786. Składał się on z polskiej kurtki, będącej pochodną kontusza, takiej samej, jaką w Polsce nosił już od szeregu lat autorament narodowy, oraz ze spodni z wyraźnie polskimi lampasami.

Wpływom obcym starano się niejednokrotnie przeciwdziałać. W Polsce próbował je całkowicie usunąć Sejm Czteroletni wprowadzając jednolite umundurowanie o wybitnie narodowym charakterze (ubiory o obcych cechach pozostawiono tylko gwardii), w Rosji analogicznej próby dokonał Aleksander III.

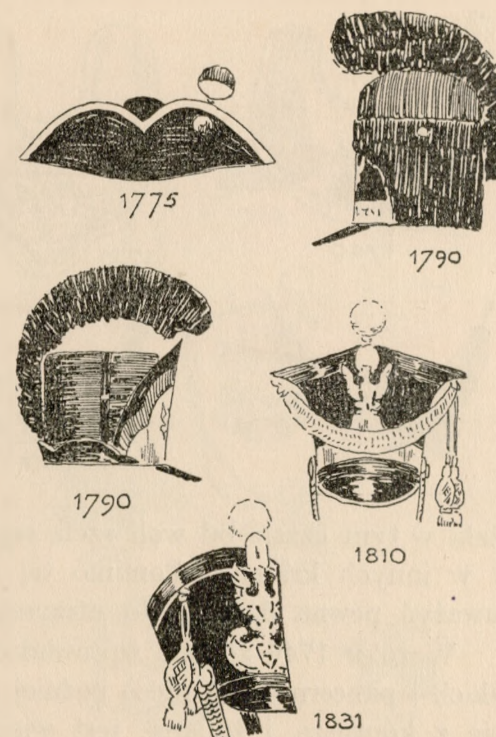
Wreszcie wcale poważnym czynnikiem mundurotwórczym jest tradycja. Każde wojsko z natury rzeczy ceni swą przeszłość i lubi przechowywać po niej pamiątki. Dlatego nieraz spotykamy się ze szczegółami mundurowymi, nie mającymi żadnego praktycznego znaczenia, ale pomimo to wysoko cenionymi i stale noszonymi. Jeden z pułków piechoty angielskiej do ostatnich czasów nosił przyszytą do kołnierza z tyłu czarną kokardkę; stanowiła ona pamiątkę po niegdyś noszonych harcapach. Do tej samej kategorii należy zaliczyć kawalerskie krzyże noszone na ładownicach i czapkach naszej kawalerii narodowej z czasów stanisławowskich oraz na czapkach oficerów ułanów naszych z początku dziewiętnastego wieku. Stanowiły one pozostałość takichże krzyży noszonych niegdyś na zbrojach husarskich. Do takich tradycyjnych ozdób należy też zaliczyć akselbanty, które, abstrahując od licznych a mało wiarogodnych legend o ich powstaniu, zwyczajowo, od dłuższego już czasu mają oznaczać wyborowe oddziały lub też jednostki. Obecnie przez nasze wojsko

noszone wężyki na kołnierzach są niewątpliwie również hołdem złożonym tradycji. Stanowiły one niegdyś oznakę polskich generałów, zostały rozpowszechnione na wszystkie stopnie wojskowe za czasów Legionów, stanowią więc dziś tradycyjną pamiątkę zarówno po wojsku Polski przedrozbiorowej, Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego jak i Legionów z epoki wojny światowej.

Pierwsze próby ujednostajnienia ubioru żołnierza w Polsce należy odnieść do czasów dość dawnych. Trudno co prawda wierzyć relacji Gallusa o zastępach Chrobrego w odmienne barwy odzianych już w roku 1000, jednak niewątpliwie od dawna już istniała tendencja do ustrojenia poszczególnych oddziałów w ubiory jednolitego koloru, stąd dawne słowo ,,barwa" oznacza w późniejszych nieco czasach mundur. Niewątpliwie pierwsze takie próby były dokonane na dworze królewskim oraz na dworach magnackich, gdzie zaczęto ubierać jednolicie, na razie tylko co do koloru, a nie co do kroju, rozmaite straże przyboczne i milicje pałacowe.

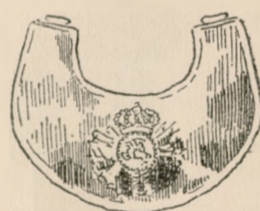
Próby takie mogły być robione już na początku XVI wieku, a może jeszcze w średniowieczu, jednak pierwsza pewna wiadomość o jednostajnie ubranym oddziele pochodzi z roku 1576, kiedy, podczas wjazdu do Krakowa, Stefan Batory miał oddział gwardii w barwie fioletowej, a drugi w czerwonej (Gembarzewski — rozdział o uzbrojeniu i rodzajach broni, dołączony do ,,Historii wojen i wojskowości" Korzona). W roku 1578 piechota wybraniecka nosiła barwę błękitną, potem następują nawet pewne zróżniczkowania poszczególnych jej rot.

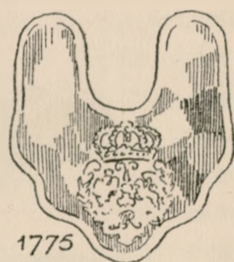
Próby ujednostajnienia odnosiły się zresztą nie tylko do oddziałów wojskowych, lecz również i do ubioru dworzan i służby. Tak na przykład, podczas wjazdu Ossolińskiego do Rzymu w roku 1633 figurowała grupa paziów ubranych jednolicie na błękitno ze srebrnymi ozdobami. W ogóle niebardzo odróżniano mundur od liberii. Nic w tym dziwnego zresztą, gdyż jeszcze znacznie później widzimy grajków polskiej gwardii pieszej, ubranych w liberyjne barwy domu saskiego (w roku 1732), a w roku 1810 Napoleon kazał ubrać muzykantów wszystkich pułków francuskich (prócz gwardii) w swoją ciemnozieloną barwę liberyjną.

W XVII wieku próby ujednostajnienia się oczywiście mnożą, dotyczą zresztą głównie cudzoziemskiego autoramentu. Na rycinie przedstawiającej prawdopodobnie wjazd Radziwiłła do Wiednia w 1679 roku widzimy już parę całkiem jednolicie wyglądających oddziałów (Łoziński, Życie polskie w dawnych wiekach). Jednak, pomimo coraz to liczniejszych prób, przez cały wiek XVII nie może jeszcze być mowy o mundurze w ścisłym znaczeniu tego słowa. Zjawia się on w Polsce dopiero na początku wieku XVIII, dlatego też niniejszą pracę od tej właśnie epoki rozpocząłem. Chodzi w niej o mundur wojskowy nie zaś o ubiór, mniej lub więcej ujednostajniony zwyczajowo, albo dzięki fantazji poszczególnych magnatów czy dowódców.

Umundurowane zostały przede wszystkim jednostki wojskowe należące do autoramentu cudzoziemskiego. Autorament narodowy otrzymał mundury blisko o pół wieku później. Wskutek tego pierwsze

mundury polskie nie miały bynajmniej charakteru narodowego, odpowiadały wzorom ogólnoeuropejskim, a wskutek bezpośredniego przejęcia ich od Niemców miały wiele cech specyficznie niemieckich.

Zasadniczą barwą piechoty i dragonów był kolor czerwony, wyłogi i barwa guzików zależała w tym czasie od woli szefa regimentu, co zresztą miało miejsce i w innych krajach. Pomimo tej zmienności daje się jednak zauważyć pewne dążenie do utrzymywania barwy pułkowej.

W roku 1746 zostaje wprowadzony mundur dla chorągwi husarskich i pancernych, a nieco później i dla lekkich. Mundur ten składa się z kontusza i żupana, jest więc po prostu strojem narodowym o określonej barwie. Od tego czasu widzimy obok siebie dwa zupełnie odmienne typy umundurowania: niemiecki w piechocie, u dragonów i w artylerii, narodowy w jeździe polskiego autoramentu. Ten ostatni zmienia się dość znacznie pod wpływem Konfederacji Barskiej. Długi kontusz zostaje skrócony, przekształcając się w kurtkę polską, prototyp ułańskiego munduru. Potem zostaje skrócony i żupan, z którego powstaje lejbik, przez jakiś czas widoczny wskutek noszenia rozpiętej kurtki, potem już niewidoczny, lecz jednak jeszcze długo noszony.

To skrócenie munduru narodowego wytwarza szereg form przejściowych dosyć dziwacznych. Tak na przykład, po skróceniu kontusza, noszono jeszcze czas jakiś długi żupan wystający spod niego. W lekkiej jeździe noszono kurtki na wzór tatarski, różniące się od czysto polskich tym, że miały krótkie rękawy, spod których widać było rękawy żupana. Te formy przejściowe widzimy jeszcze po reformie mundurowej, przeprowadzonej przez sejm 1775 roku, którą dobrze znamy dzięki arcyciekawej książeczce Raspego.

Mundur autoramentu cudzoziemskiego uległ również pewnym zmianom, otrzymał niewielki wykładany kołnierz, szerokie jego poły zaczęto dla wygody podwijać i spinać.

Po 1775 roku pozostał nadal podział na dwa zupełnie odrębne typy mundurów; narodowy i cudzoziemski, przy czym piechota koronna miała zasadniczy kolor czerwony, litewska zaś niebieski, artyleria zielony, tenże kolor otrzymali i dragoni (prócz gwardii) zamiast dawnego czerwonego.

Dopiero Sejm Czteroletni wprowadził jednolity mundur o charakterze narodowym dla całego wojska. Polskie kurtki dla wszystkich, kolor granatowy dla piechoty i jazdy, ciemnozielony dla artylerii.

W Legionach starano się ten narodowy mundur zachować, nadając nawet przez pewien krótki czas pułkowe barwy dawnych regimentów poszczególnym batalionom. Potem, ze względów praktycznych, dano całej piechocie karmazynową barwę wyłogów.

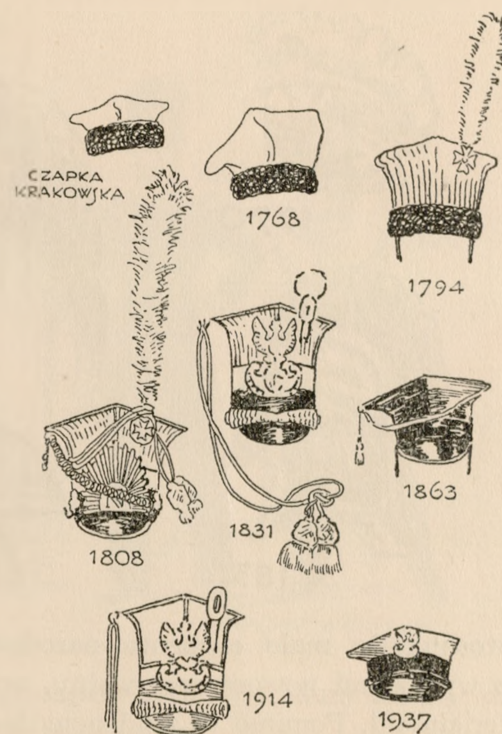
Legia Północna i całe pierwotne umundurowanie wojsk Księstwa Warszawskiego jest wybitnie polskie (przepis 1807 roku), później dają się wyczuć liczne pierwiastki francuskie, jak zresztą we wszystkich bez wyjątku wojskach podlegających wpływom Napoleona. Przeważają jednak nadal cechy narodowe. W piechocie ubiór szeregowego jest czysto polski, z wyjątkiem francuskich bermyc w kompaniach grenadierów, oraz naramienników grenadierskich i woltyżerskich. Natomiast ubiór oficerów jest czysto francuski (przepis 1810 roku). W jeździe pułki ułanów zachowują charakter rodzimy, strzelcy konni noszą mundury zbliżone do francuskich, a kirasjerzy

są tak do francuskich podobni, że trudno ich wprost odróżnić, jedynie guziki i galony mają nie białe, lecz żółte. Niemniej do francuskich są też podobne pułki huzarów. Artyleria zachowuje polskie tradycyjne barwy (ciemnozieloną z czarnym), ale ma francuskiego typu czaka.

Najwierniej zachowanym jest dawny mundur kawalerii narodowej przez pułk szwoleżerów gwardii.

Za czasów Królestwa Kongresowego, przy zachowaniu zasadniczych cech polskich jak: polskiego ułańskiego munduru, kurtki polskim krojem uszytej w piechocie, oraz tradycyjnych polskich barw, granatu dla piechoty, ułanów i sztabów, a ciemnozielonej dla artylerii, strzelców konnych i saperów, wprowadzono jednak i sporo cech zapożyczonych z wojska rosyjskiego. Do takowych należą nadmiernie wysokie kity grenadierskie, pióropusze na kapeluszach oficerskich, lederwerki rosyjskiego typu, belki gwardiackie na kołnierzach i rękawach jednostek gwardii, obcisłe białe czechczery wojsk pieszych i wiele innych.

Podczas wojny polsko-rosyjskiej 1831 roku wojsko dawnej formacji zachowało swe mundury, odrzucając jedynie dodatki rażąco rosyjskie jak kity grenadierskie, pióropusze na kapeluszach i monogramy. Nowe formacje radziły sobie, jak mogły. Szyto mundury z zapasów sukna dawnego wojska, zużytkowywano zdobyte składy rosyjskie, ubierano całe oddziały w sukmany włościańskie, wreszcie tworzono i mundury całkiem nowe, w których widzimy dość wyraźne tendencje do wskrzeszenia niektórych form z czasów Księstwa Warszawskiego jak epoletów z frędzlami w jeździe, bermyc i innych szczegółów. Zupełną nowością wprowadzoną w wojsku naszym podczas tej wojny była tak zwana wołoszka, czyli rodzaj długiego surduta, sięgającego prawie do kolan. Wołoszki otrzymała cała piechota liniowa nowej formacji, niektóre jednostki strzelców pieszych oraz liczne oddziały nowej jazdy.

Wołoszka posłużyła za wzór dla rozmaitych mundurów polskich z okresu po wojnie 1831 roku. Nosiła ją lwowska gwardia narodowa, nosiły i oddziały polskie na Węgrzech. Charakter narodowy starano się utrzymać przez zachowanie rogatej polskiej czapki.

Trudno mówić o mundurach z czasów powstania 1863—64 roku. Właściwie mundurów w ścisłym znaczeniu tego słowa nie ma, są tylko liczne próby stworzenia takowych. W wojsku powstańczym, pozbawionym zorganizowanych służb, nie posiadającym magazynów, tworzonym dorywczo, nie mającym żadnej stałej organizacji, nie może być mowy o jednolitości ubioru. Wśród robionych prób przeważa jednak element narodowy: czamarki, rogatywki, ułańskie czapki, polskie kurtki. Obok tego widzimy też liczne wpływy francuskie, spowodowane wielkimi wówczas prądami sympatii dla Francji, nurtującymi w społeczeństwie polskim; są to więc mundury naśladujące francuskich żuawów, sławnych na świat cały po wojnie krymskiej, oraz dość szeroko używane kepi francuskiego kroju. Jeden szczegół mundurowy, noszony przez niektóre oddziały powstańcze, stanowi wyraźny wpływ Italii: są to czerwone koszule, wzorowane na koszulach oddziałów Garibaldiego.

W ubiorach formacyj polskich podczas wojny światowej jest

stosunkowo mało elementu narodowego, trudno go było pogodzić z wymogami nowoczesnej wojny, oraz z posiadanymi środkami materialnymi. Pomimo to tendencje do wprowadzenia cech narodowych są we wszystkich prawie formacjach zupełnie widoczne. Jedynym oddziałem polskim, który w swym ubiorze nie posiadał żadnych cech własnych, był Legion Bajoński, który zresztą stanowił po prostu część składową 1 pułku francuskiej legii cudzoziemskiej, więc, z natury rzeczy, musiał nosić francuskie mundury.

Naturalnie nie mogło być mowy o zachowywaniu narodowych, tradycyjnych barw. Wszystkie formacje musiały nosić mundury ochronne, które oczywiście były bardzo zbliżone do ubioru tego wojska, przy którym się dana formacja rozwinęła: mundury więc legionowe przypominały austriackie i miały ich barwę zasadniczą, mundury korpusów wschodnich były zbliżone do rosyjskich, Hallerowskie do francuskich. Jedyną jednostką polską podczas wojny światowej, posiadającą mundury galowe, a więc barwne, był dywizjon ułanów Legionu Puławskiego, który się później rozwinął w 1 pułk ułanów I korpusu, a obecnie nosi nazwę 1 pułku ułanów Krechowieckich. Poza czapką mundur jego był na wskroś tradycyjny, wskrzesił dawne barwy kawalerii narodowej, szwoleżerów gwardii napoleońskiej i 1 pułku ułanów Królestwa Kongresowego: granat z amarantem i ze srebrem.

Element narodowy w umundurowaniu Legionów stanowiły kurtki polskie i czapki ułańskie ułanów Beliny, czapki ułanów Ostoi, rogatywki II brygady. Poza tym Legiony wskrzesiły dawną polską oznakę generalską — wężyk, nadając go zresztą wszystkim. Do pewnego stopnia można też uznać za element narodowy i maciejówki, które nie są polskiego pochodzenia, lecz od dłuższego już czasu były powszechnie noszone przez naszych robotników oraz znaczną część włościan. Pomimo swego niezaprzeczalnie obcego pochodzenia do takiego stopnia już przed wojną były uważane za polskie, że stanowiły oznakę studentów Polaków na uniwersytetach rosyjskich (oczywiście nieoficjalną).

Element tradycyjny i narodowy w umundurowaniu korpusów wschodnich stanowiły maciejówki noszone przez piechotę, lampasy ułańskie oraz rogate czapki artylerii konnej I korpusu. Maciejówki piechoty zresztą ustąpiły czapkom angielskim. Próbą wprowadzenia jeszcze jednego elementu narodowego były tak zwane ,,śliniaczki", mające naśladować w miniaturze przypinane rabaty. Nakazano je dla wszystkich jednostek I korpusu z wyjątkiem konnych, jednak w rzeczywistości prawie noszone nie były.

W armii generała Hallera tradycyjny element przedstawiała właściwie tylko rogatywka.

W latach 1918—1920 panował znaczny chaos mundurowy: noszono mundury, jakie można było dostać: jednakże dążenie do utrzymania cech swoistych daje się stale stwierdzić. Wyrazem jego są ro-

gatywki wielkopolskie, ułańskie kurtki, noszone przez niektóre oddziały jazdy, maciejówki. Przepisy mundurowe 1919 roku, chociaż nie od razu wprowadzone w życie, utrwalają jednak dwie cechy tradycyjne w naszych mundurach: rogate czapki i wężyki.

W mundurach obecnych, poza wymienionymi, znajdujemy jeszcze kilka cech tradycyjnie polskich. Są nimi przede wszystkim orły na czapkach, od czasu Księstwa Warszawskiego stale przez nasze wojska noszone, lampasy na wieczorowych spodniach oficerów, barwy patek na kołnierzach, które, w miarę możności, starano się ułożyć z kolorów dawnych mundurów danej broni, oraz proporczyki na kołnierzach broni konnych, stanowiące pamiątkę po I korpusie polskim, gdzie je wynaleziono.

Tablice niniejszej pracy wymagają pewnych wyjaśnień. Są one oznaczone datami, które jednak mają znaczenie czysto orientacyjne. Każda data nie znaczy bynajmniej, że tylko w podanym roku dany mundur był noszony; był on zwykle noszony dłużej, data zaś jest podana tylko jako wskazówka, do jakiego okresu dane szczegóły mundurowe odnieść należy.

W celu podania możliwie jak największej ilości odmian mundurowych, obok całkowitych postaci, umieściłem też i nieco schematów, czytelnych dla osób, które munduroznawstwo już studiowały, ale może mało zrozumiałych dla kogoś, kto się tymi zagadnieniami nigdy nie zajmował. Dlatego też przy końcu wstępu została umieszczona tablica, wskazująca, w jaki sposób należy się schematami posługiwać i je odczytywać.

Tablice 1 i 2 przedstawiają epokę saską. W regimencie gwardii pieszej, przedstawionym na tablicy 1, podoficerowie nosili w tym czasie szpontony i po jednym pistolecie na bandolierze. Grenadierzy mieli wysokie śpiczaste czapki, zbliżone do ówczesnych pruskich.

Oficerowie w szeregu też używali szpontonów. To samo odnosi się i do innych regimentów piechoty tego czasu.

Umieszczeni na tablicy 2 dwaj jeźdźcy lekkich chorągwi właściwie nie noszą jeszcze mundurów, są to raczej ubiory zwyczajem normowane, a nie przepisane urzędowo. Na drugiej połowie tejże tablicy mundury przepisane dla husarii i chorągwi pancernych. Przepis 1746 roku mówi co prawda o kontuszach karmazynowych i żupanach granatowych dla husarii i odwrotnych barwach dla pancernych, jednakże, sądząc z licznych zachowanych portretów, żupany noszono zwykle w obydwóch wypadkach białe, a granatowymi u husarii i karmazynowymi u pancernych były nie żupany, lecz wyłogi kontuszów.

Tablica 3 przedstawia Kazimierza Pułaskiego na czele szwadronu jazdy nieregularnej, których kilka miał ze sobą w Częstochowie.

I tu więc mamy do czynienia właściwie nie z mundurami, tylko z ubiorami. Konfederaci mieli w swoim wojsku część oddziałów regularnych, które mniej lub więcej ściśle zachowały swoje mundury; poza tym zostały dla niektórych jednostek wprowadzone specjalne mundury konfederackie. Wiemy z pamiętników ks. Kitowicza, że istniał jakiś oddział w mundurach paliowych z zielonymi wyłogami, inny znów ubrany na wzór kozaków Czugujowskich, jakaś jednostka piechoty w mundurach białych z czerwonymi wyłogami. Istnieje meldunek z początku istnienia konfederacji donoszący, iż konfederaci noszą kontusze czarne i żupany czerwone (zakomunikował mi o tym p. pułkownik dr Pawłowski). Wszystko to jednak nie wystarcza na dokładne odtworzenie tych mundurów. Niemniej ogólnikowe są też dane o konfederackich oddziałach huzarów. Charakterystycznymi cechami jazdy wojsk konfederackich są wielkie złocone ryngrafy z Matką Boską oraz rogate czapki, które bodaj po raz pierwszy wówczas zjawiają się w wojsku.

Tablice 4—9, oznaczone datą 1775, przedstawiają wojsko polskie po sejmie wymienionego roku. Mundury wówczas wprowadzone przetrwały z małymi odmianami aż do Sejmu Wielkiego. Rozmaitość jest bardzo duża, jednak pewne zasady ogólne są całkiem uchwytne. Piechota koronna jest ubrana na pąsowo, litewska na szafirowo. Regimenty różnią się między sobą barwą pułkową, w której są wykonane kołnierz, rabaty, wyłogi rękawów. Niektóre regimenty mają wyłogi pół barwy pułkowej, inne zaś białe. W barwie pułkowej są też utrzymane chwaściki przy kapeluszach szeregowych oraz połowa pompona. W wypadku, gdy barwa pułkowa jest biała, pół pompona jest barwy munduru. Barwy pułkowe posiadają nieraz bardzo subtelne i trudne do uchwycenia odmiany. Odróżniano na przykład kolory ciemnozielony, jasnozielony, papuziasty (żółtozielony), trawiasty. Spotykamy też barwy takie jak *bleu-roi*, *pompadour* (amarantowofioletowa) i inne. Oprócz pułkowej barwy regimenty różniły się też guzikami i ozdobami, które mogły być srebrne lub złote.

Gwardia, jak koronna tak i litewska, miała mundury pąsowe.

Dragoni nosili mundur ciemnozielony, z wyłogami barwy pułkowej.

Artyleria nosiła mundury ciemnozielone z czarnymi wyłogami i złotymi ozdobami. Koronna i litewska różniły się wyłogami pół, które w koronie były białe, na Litwie pąsowe.

We wszystkich wojskach cudzoziemskiego autoramentu obuwie było czarne, halsztuki oficerskie czarne, szeregowych pąsowe. Oficerowie nosili na kapeluszach kitki zawsze białe i białe kokardy. Galony były srebrne lub złote, zależnie od barwy guzików. Szeregowi piechoty zamiast kokardy mieli na kapeluszach guzik mundurowy, a taśmę dokoła kapelusza zawsze białą, niezależnie od tego, czy

guziki były białe czy żółte. Marszałkowska chorągiew węgierska z tablicy 8 pełniła służbę policyjną w Warszawie.

W autoramencie narodowym oficerowie i towarzysze mieli obuwie żółte i halsztuki czarne, pocztowi obuwie czarne, halsztuki pąsowe. Biała kokarda była noszona przez wszystkich, nie tylko przez oficerów. Oficerskie kity są białe, towarzyszy kolorowe. Litewskie pułki ułanów mają kurtki białe i różnią się barwą żupanów, spodni, wyłogów i czapek.

Generałowie - adiutanci królewscy mają mundury i narodowe i cudzoziemskie, różniące się całkowicie krojem, ale zachowujące te same barwy.

Tablice 10—14 przedstawiają wojsko po reformie Sejmu Wielkiego. Nie ma tu już autoramentu cudzoziemskiego. Wszystkie rodzaje broni noszą mundury o kroju jednolitym, narodowym. Jedyny wyjątek stanowi gwardia, która zachowała dawny mundur, jednak dość silnie zmodyfikowany.

Barwa munduru piechoty obu narodów jest w tym czasie granatowa. Regimenty różnią się kolorem wyłogów oraz guzików. Jazda, z wyjątkiem dwóch pułków przedniej straży, niegdyś dragońskich, które zachowały swój kolor zielony, oraz ułanów królewskich, jest również ubrana na granatowo, przy czym poszczególne brygady kawalerii narodowej i pułki straży przedniej nie różnią się barwą wyłogów ani guzików. Cała kawaleria narodowa koronna miała wyłogi karmazynowe, guziki srebrne, litewska przy takich samych wyłogach guziki i ozdoby złote. Pułki straży przedniej w koronie nosiły pąs ze złotem, na Litwie zaś pąs ze srebrem.

Artyleria po dawnemu miała mundury ciemnozielone z czarnym i ze złotem.

Rozmaitość umundurowania w latach 1789—1794 musiała być bardzo znaczna. Robiono rozmaite próby, czasem zmieniano barwy pułkowe ze względu na trudność znalezienia sukna w nakazanym odcieniu. Niektóre regimenty zatrzymały swą dawną barwę pułkową. Zdaje się, że nakazany przez przepisy 1789 roku kołpak piechoty ze zwieszającą się flamą w ogóle nigdy noszony nie był. Bardzo mało musiały być noszone i przewidziane tymi przepisami obcisłe białe spodnie do węgierskich butów. Tablica schematów mundurów tej epoki przedstawia najprawdopodobniejszy układ barw około roku 1792.

Z ówczesnych nakryć głowy w piechocie zachowały się dwa okazy autentyczne (w Muzeum Wojska w Warszawie), różnią się one bardzo. Niewątpliwie oba typy były noszone, gdyż spotykamy je w źródłach ikonograficznych. Jeden z nich został przedstawiony na tablicy 10, drugi na jedenastej.

Oba pułki wiernych kozaków, umieszczone na tablicy 11, zostały sformowane podczas wojny polsko-rosyjskiej 1792 roku i istniały tylko w czasie tej kampanii.

Huzarzy Krasickiego z tablicy 14 byli formacją wojenną z 1794 roku i istnieli tylko podczas tej wojny.

Tablice 15 i 16 przedstawiają Legiony Włoskie i Legię Naddunajską. Początkowo poszczególne bataliony nosiły barwy pułkowe dawnych regimentów w celu przechowania ich tradycji. I batalion, generałowie i sztaby mieli wyłogi karmazynowe. Potem, ze względu na koszty i trudności wyszukania różnokolorowego sukna, wpro-

wadzono jednolicie kolor karmazynowy wyłogów. Artyleria była jak zawsze ciemnozielona z czarnym i ze złotem. W okresie legionowym często brakło umundurowania, noszono więc to, co się udało dostać, a więc przede wszystkim najrozmaitsze efekty francuskie. Wskutek tego w pewnych momentach poszczególni legioniści mało lub wcale się nie różnili od żołnierzy francuskich, a czasem znów byli ubrani całkiem dziwacznie. Między innymi artyleria jest wyobrażona na znanej rycinie we francuskich mundurach granatowych z czerwonymi szamerowaniami i w polskich rogatych czapkach. Legia Naddunajska miała w zasadzie mundur zbliżony do Włoskiej, lecz z białymi wypustkami dokoła wyłogów, często jednak nosiła też i mundury francuskie.

W kawalerii legionowej szwadrony różniły się układem zawsze tych samych barw na trójbarwnych proporczykach, w piechocie kompanie układem kolorów trójbarwnych kit.

Tablice 17—28 są poświęcone wojskom Księstwa Warszawskiego i jednostkom polskim na służbie Napoleona. W umundurowaniu wojsk Księstwa przełomową chwilę stanowi przepis z września 1810 roku. Istnieją więc dwa okresy: do 1810 roku i po nim, przy czym w drugim okresie umundurowanie zostało w znacznym stopniu uporządkowane, choć o całkowitym usunięciu rozmaitych odchyleń od przepisów i licznych indywidualnych czy też oddziałowych fantazyj nie może być mowy.

Przy pierwotnej organizacji wojska sformowano trzy legie złożone z piechoty, artylerii i kawalerii. Każda legia, odpowiadająca dywizji, miała swój mundur, w zasadzie obowiązujący i piechotę i kawalerię. Tylko artyleria zachowała swe tradycyjne odmienne barwy. Legia I miała kołnierze i wyłogi rękawów pąsowe, rabaty i lampasy żółte, guziki złote, II karmazynowe, guziki srebrne, III białe przy guzikach złotych. Zasadnicza barwa munduru była oczywiście granatowa. W legii I mundur ten rzeczywiście noszono, w pozostałych była niesłychana ilość najrozmaitszych odmian pułkowych, polegających głównie na odmiennych kołnierzach i wyłogach rękawów oraz na dodawaniu wypustek.

W roku 1810 wprowadzono jednolity mundur dla piechoty, uregulowano pułkowe różnice w jeździe. Pomimo to jednak i w piechocie niektóre pułki zatrzymały odmienne mundury, dotyczy to w pierwszym rzędzie tych trzech, które były wysłane do Hiszpanii, a więc 4, 7 i 9.

Mundur szwoleżerów podczas szarży pod Somo-Sierra, uwidoczniony na tablicy 18, bardzo odbiega od tego, który przyzwyczailiśmy się widzieć na licznych obrazach przedstawiających ten piękny czyn naszych kawalerzystów. Szwoleżerowie w tym dniu byli w ubiorze marszowym, to znaczy, że na czapkach były pokrowce ceratowe, czarne u szeregowych, żółtawe u oficerów, rabaty kurtek były zapięte, szeregowi mieli płaszcze zrulowane przez ramię, polowe spodnie z guziczkami wzdłuż lampasa. Lanc pułk wówczas jeszcze nie posiadał, otrzymał je dopiero po bitwie pod Wagram. Druga połowa tejże tablicy przedstawia pułk szwoleżerów już po otrzymaniu lanc. Na pierwszym planie znajduje się oficer wyższy. Oficerowie młodsi nie nosili karmazynowych spodni. 3 pułk szwoleżerów sformowany na Litwie w 1812 roku był umundurowany tak samo jak 1, z tą tylko różnicą, że ozdoby i guziki były nie srebrne, ale złote. Drugi pułk szwoleżerów był nie polski, lecz francuski.

Na tablicy 22 widzimy artylerię konną po roku 1810. Poprzednio nosiła ona kurtkę polskim krojem, z czarnymi wyłogami i pąsowymi wypustkami, oraz rogatą czapkę jak ułani.

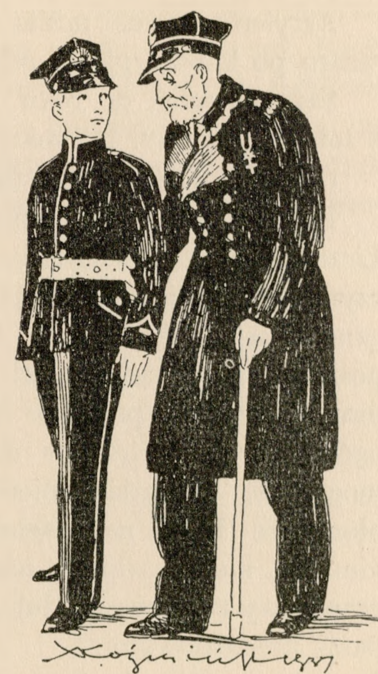
Tablica 26 przedstawia mundury piechoty nie odpowiadające przepisom z 1810 roku. 13 pułk jest ubrany na biało, gdyż mundury jego są przerobione ze zdobycznych austriackich. Pąsowa kita i naramienniki oznaczają grenadiera. Poza tym znajdują się na niej wszystkie trzy pułki wysłane do Hiszpanii. Zachowały one swe dawne

barwy (barwy legii), jednak krój jest francuski i czaka też. Kolory pomponów oznaczają numery kompanii. Dobosz ma mundur zielony, wprowadzony dla grajków wojska francuskiego. Kita i epolety wskazują na przynależność jego do kompanii grenadierskiej jednego z batalionów pułku.

Krakusi z tablicy 28 mają rogatywki takie, jakie początkowo nosili, późniejsze dziwaczne, niby czerkieskie czapeczki okrągłe, otrzymali dopiero w 1814 roku. Ułani na drugiej połowie tej tablicy należą do pierwszego z dwóch pułków ułanów sformowanych w Sedanie w 1814 roku z resztek kilku pułków jazdy polskiej. Przy wielkiej dowolności mundurów, schematy dotyczące pułków ułańskich o numerach powyżej 9 można uważać jedynie za orientacyjne. Podług niektórych źródeł 11 pułk miał rabaty białe z amarantową wypustką. Mundur zaś 18 pułku jest całkowicie niepewny.

Tablice 29—37 przedstawiają wojska Królestwa Kongresowego i powstania listopadowego. O ile za Księstwa panowała u nas, jak i w ówczesnej armii francuskiej, bardzo wielka dowolność, a przepisy mundurowe szanowano bardzo mało, to za Królestwa wszystko się całkowicie zmieniło. Ubiór był ściśle przepisany, a wielki książę Konstanty pilnował, żeby przepisów przestrzegano. Pomimo to widocznie nie mógł sobie całkowicie dać rady z dostawcami, bo w zachowanych oryginalnych mundurach są jednak pewne różnice, na przykład w rozmiarach łapek na rękawach, w wygięciu czapek ułańskich i innych drobiazgach.

Za Królestwa Kongresowego przeprowadzono kilka zmian mundurowych, na pozór nieznacznych, a jednak zmieniających w dość dużej mierze wygląd zewnętrzny żołnierza. Wskutek tego sylwetka piechura z pierwszych lat Królestwa różni się dość znacznie od sylwetki z lat ostatnich. W broniach konnych różnica zaznaczyła się mniej ostro. Najważniejsze zmiany mundurowe za Królestwa Kongresowego były następujące: w 1826 roku dano piechocie, jako strój zimowy, długie granatowe pantalony z wypustką, w roku 1827 nowy typ lederwerków, od tegoż roku zmienia się kształt kaszkietów, które stają się wyższe i otrzymują inny rodzaj kordonów (bez girland); ta ostatnia zmiana dotyczy też i reszty wojska, oczywiście prócz ułanów. W 1827 roku zmieniono również odznaki stopni oficerskich, kasując dawne paski na naramiennikach, a wprowadzając gwiazdki. W jeździe usunięto podłużne pompony i zastąpiono je kulistymi w roku 1824, w 1826 skasowano kolorowe lampasy przy szarych rajtuzach polowych.

Pułki jazdy różniły się między sobą barwą pułkową oraz maścią koni, pułki piechoty barwą naramienników, przy czym pułki 1 i 3 piechoty liniowej oraz 1 i 2 strzelców pieszych miały naramienniki żółte, 2 i 4 piechoty liniowej — białe, 5 i 7 piechoty liniowej — niebieskie, 6 i 8 piechoty liniowej oraz 3 i 4 strzelców pieszych — granatowe z żółtą wypustką. Numery na naramiennikach oznaczały nie pułk, lecz dywizję, były czerwone na naramiennikach żółtych i białych, a żółte na niebieskich i granatowych. Pułk grenadierów gwardii nosił naramienniki pąsowe. Pompony na kaszkietach były białe dla fizylierów pierwszego batalionu każdego pułku, biało-granatowe dla fizylierów drugiego batalionu. Woltyżerzy pierwszych batalionów mieli pompony żółte, drugich batalionów żółto-granatowe.

Artyleria konna nosiła początkowo wyłogi rękawów ścięte śpiczasto po kawaleryjsku, od 1822 roku takie jak w artylerii polowej.

Saperzy mieli do roku 1819 naramienniki czarne, potem pąsowe z żółtą literą „S". Do roku 1825 mieli guziki żółte, potem białe.

Oddziały taborowe zostały sformowane dopiero w roku 1822.

Podczas wojny 1831 roku różnolitość umundurowania była wielka. Liczne formacje ochotnicze często same je sobie wymyślały, przy czym te mundury własnego pomysłu nie były zbyt ściśle przestrzegane. Niejednokrotnie w tym samym pułku rozmaicie wyglądały poszczególne szwadrony lub kompanie. Dlatego też tablice schematów umundurowania piechoty nowej formacji można uważać tylko za ogólnie orientacyjną co do zasadniczych barw pułków, szczegóły mogły się natomiast niejednokrotnie mocno różnić. Niewątpliwie niezawsze były naramienniki, czasem brakowało kolorowych klap kieszeni, nieraz zamiast naramiennika w barwie pułkowej mógł być granatowy z wypustką, lub odwrotnie, to samo mogło się dziać z klapami kieszeniowymi.

Jeśli chodzi o jazdę powstańczą, to tutaj rozmaitość była niewątpliwie jeszcze większa. Niektóre oddziały, jak na przykład 5 pułk ułanów, miały czapki z tektury oklejone ceratą, co miało naśladować pokrowce na czapkach (tak zresztą były robione i przed wybuchem wojny czapki i kaszkiety oficerskie, noszone wówczas, gdy oddziały nakładały rzeczywiste pokrowce). Inne miały mundury poprzerabiane ze zdobycznych rosyjskich, wziętych w dość znacznej liczbie w rozmaitych składach. Tak więc 7 pułk ułanów miał umundurowanie po rosyjskich ułanach gwardii, jazda lubelska zaś po grodzieńskich huzarach.

Pułki starego wojska podczas wojny 1831 roku zachowały w zasadzie swoje dawne mundury z odrzuceniem wszelako niektórych ozdób, zbyt przypominających wzory rosyjskie, oraz ze zmianą dawnej białej kokardy na biało-czerwoną.

W mundurach milicji krakowskiej wyraźnie widać naśladowanie wojska Królestwa Kongresowego, ale tylko od roku 1836, poprzednie mundury były wzorowane na Księstwie Warszawskim. Lwowska gwardia narodowa raczej przypomina formacje powstańcze 1831 roku, a więc nosi długie wołoszki, ułani mają czapki z imitowanymi pokrowcami. Barwy natomiast ułanów są wzięte z munduru 2 pułku dawnego wojska, jako tego, który stał się po wojnie najbardziej popularnym. Te same barwy widzimy w jeździe Legionu Polskiego na Węgrzech, gdy piechota jego figuruje w wołoszkach białych, zapewne uszytych z sukna zdobytego w składach austriackich. Co do legionu Mickiewicza (toskańskiego), to nosi on mundury włoskie, w których jedynie kolor amarantowy reprezentuje element polski.

Mundury kozaków otomańskich mają charakter mieszany polsko-ruski: krój kozacki, przy czym barwy pułkowe przyjęto zbliżone do czasów Królestwa Kongresowego, czyli pąsową dla 1 pułku, białą dla drugiego.

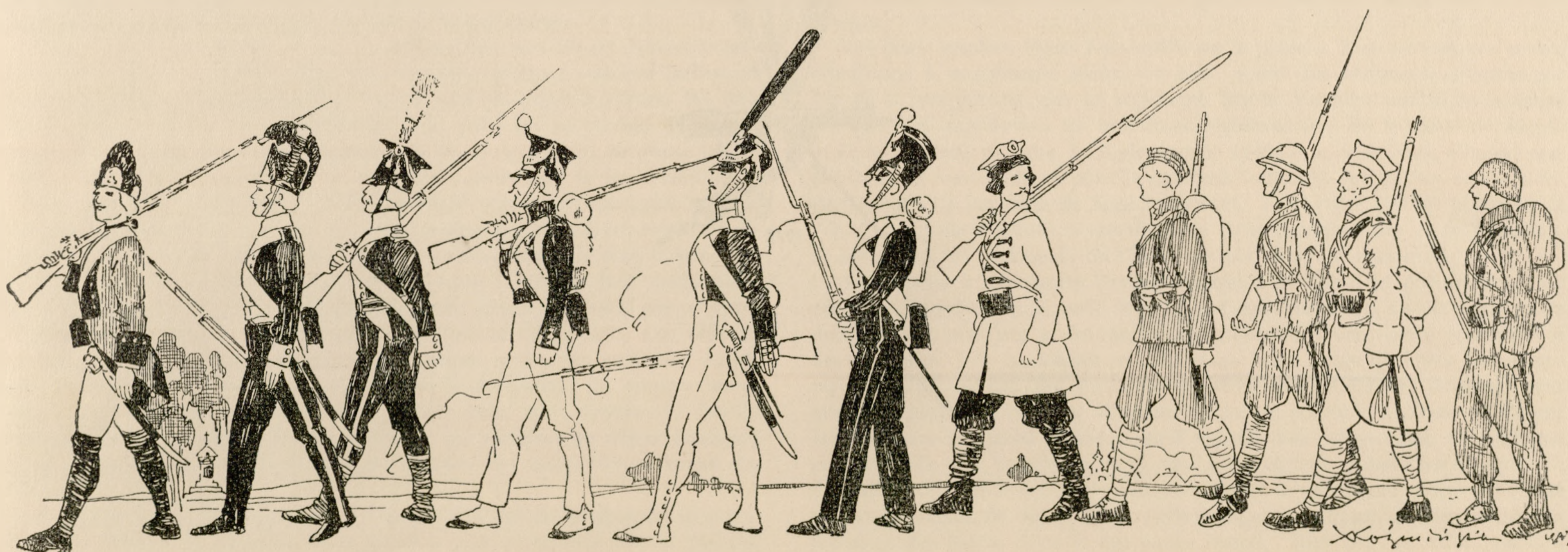
Pułk dragonów otomańskich, nazwany drugim, gdyż był drugim pułkiem brygady, której pierwszym był pułk kozaków (od 1857 r.), nosił mundur wzorowany na dawnym 5 pułku ułanów, przynajmniej co do barw.

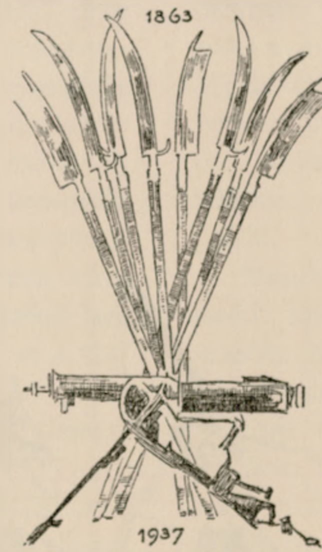
Dalsze tablice niniejszej pracy nie wymagają specjalnych wyjaśnień. Pozostaje jedynie zaznaczyć, że na tablicy, przedstawiającej oznaki teraźniejszego wojska, dla broni konnych podano jedynie proporczyk umieszczony na kołnierzu, w kącie wężyka naszytego wprost na kołnierz kurtki, dla pozostałych broni natomiast podano patki kołnierzy wraz z naszytymi na nich wężykami.

Wreszcie na karcie tytułowej widzimy wielki mundur paradny oficera szwoleżerów gwardii napoleońskiej.

Olbrzymie bogactwo form i barw przewija się w mundurach polskich na przestrzeni dwustu kilkudziesięciu lat rozwoju, pobieżnie przedstawionych na kartach tej pracy. Wiele z nich wiąże się z najszczytniejszymi chwilami naszych dziejów wojskowych. Mundury tu przedstawione były świadkami niezliczonych czynów bohaterskich, nadludzkiego często poświęcenia. Pod nimi biły serca żołnierskie gorącą miłością Ojczyzny. Szeroko po świecie był noszony mundur polski i zawsze okrył się chwałą, zarówno w zwycięstwie, jak i podczas klęski, zawsze potrafił z każdego położenia wyjść z honorem. Nosili go żołnierze polscy pod palącymi promieniami słońca na zabójczej wyspie San Domingo, zanieśli go w śniegi dalekiego Murmanu, był i w murach Kremlu i w wąwozach Guadarramy, krwawił się na ziemi własnej i obcej, ale zawsze w myśl najszczytniejszych ideałów, zawsze „za wolność naszą i waszą".

W. Dziewanowski.

1863
1937

LES UNIFORMES DE L'ARMÉE POLONAISE

Les planches de ce travail exigent quelques éclaircissements. Elles portent des dates qui ne sont pourtant là qu'à titre d'indication. Chaque date ne signifie nullement que l'uniforme donné n'a été porté qu'à l'année indiquée, il fut porté généralement plus longtemps, la date n'est là que comme une indication de l'époque à laquelle les détails de l'uniforme se rapportent.

Dans le but de montrer le plus grand nombre possible de différents uniformes, j'ai placé, à côté de silhouettes entières, quelques schémas facilement compréhensibles pour les personnes qui se sont adonnées à l'étude des uniformes, mais peut-être peu déchiffrables pour celles qui ne se sont jamais occupées de ces questions. C'est pourquoi, à la fin de la préface, se trouve un tableau indiquant la manière de se servir des schémas et de les déchiffrer.

Les planches concernant le XVIII-e siècle demandent quelques explications supplémentaires. L'armée de cette époque était traditionnellement divisée en deux parties inégales. La plus importante portait le nom d'Armée de la Couronne, l'autre celui d'Armée de Lithuanie. Chacune était commandée par un officier-général, portant le titre de Grand Hetman, secondé par un autre officier appelé Hetman de campagne ou Hetman en second. Ces officiers étaient généralement chefs honoraires de certaines unités. On rencontre un régiment d'infanterie nommé „łanowy". C'est le descendant de troupes levées depuis le XVI-e siècle à raison d'un homme pour une mesure de terrain nommée „łan". Certaines troupes portaient un uniforme de coupe étrangère nommé couramment uniforme étranger, d'autres des uniformes de coupe nationale.

Les tableaux 1 et 2 représentent l'époque des rois de la dynastie saxonne. Les sous-officiers du régiment de la garde à pied, représenté sur la planche 1. portaient à cette époque l'esponton et un pistolet en bandoulière. Les grenadiers avaient un haut bonnet pointu, assez semblable à ceux que portaient les Prussiens. Les officiers dans le rang se servaient aussi de l'esponton. C'était la même chose dans les autres régiments d'infanterie de cette époque.

Les deux cavaliers légers représentés sur la planche 2 ne portent pas encore d'uniforme à proprement parler; ce sont plutôt des vêtements adoptés par l'usage et non prescrits par un règlement. Sur la deuxième moitié de la même planche sont représentés les uniformes réglementaires de la cavalerie lourde et de la cavalerie de ligne. Le règlement de 1746 parle, il est vrai, d'habits cramoisis et de vestes bleues pour la cavalerie lourde et des mêmes couleurs inversées pour la cavalerie de ligne; pourtant, à en juger par les portraits de l'époque, cavaliers lourds et cavaliers de ligne portaient des vestes blanches, et seulement les parements de l'habit étaient bleus ou cramoisis.

La planche 3 représente Casimir Pułaski à la tête d'un des escadrons de cavalerie irrégulière qu'il avait avec lui à Częstochowa. Ici encore nous avons donc à faire non pas à des uniformes proprement dits, mais seulement à des costumes. Les confédérés avaient dans leurs rangs quelques formations régulières qui avaient plus ou moins conservé leur uniforme; de plus pour quelques unités, on créa un uniforme spécial de confédérés. Nous savons par les mémoires de l'abbé Kitowicz qu'il existait une troupe avec un uniforme couleur paille aux parements verts, une autre équipée comme les cosaques de Czugujow, de l'infanterie aux uniformes blancs à parements rouges. Il existe un compte-rendu du début de la confédération rapportant que les confédérés portaient des habits noirs et des vestes rouges. Tout cela ne suffit pourtant

pas pour reconstituer ces uniformes. Non moins vagues sont les données ayant rapport aux hussards des confédérés. Les traits caractéristiques de la cavalerie confédérée sont de grands housse-cols dorés avec l'image de la Sainte-Vierge et des bonnets carrés qui apparaissent pour la première fois dans l'armée.

Les planches 4—9, portant la date 1775, représentent l'armée polonaise après la diète de cette même année. Les uniformes adoptés alors restèrent en usage, avec de légers changements, jusqu'à la Grande Diète. Leur variété est très grande, pourtant certains principes généraux sont facilement saisissables. L'infanterie de la Couronne est habillée en ponceau, celle de Lithuanie en bleu saphir. Les régiments se distinguent entre eux par la couleur particulière du col, des parements, des revers de manches; certains régiments portent des revers de pans d'habits aux couleurs du régiment, d'autres les portent blancs. Les glands du chapeau des soldats et la moitié du pompon sont également de la couleur régimentaire. Au cas où la couleur du régiment est le blanc, la moitié du pompon est de la couleur de l'uniforme. Les couleurs régimentaires se distinguent parfois par des nuances très subtiles et difficiles à saisir. On trouve, par exemple les couleurs vert foncé, vert clair, vert perroquet (jaune-vert) vert herbe. On rencontre également des couleurs telles que bleu roi, pompadour (violet-amarante) et autres. En plus de la couleur régimentaire, les régiments se distinguaient aussi par les boutons et par des ornements qui pouvaient être dorés ou argentés.

La garde, tant celle de la Couronne que la lithuanienne, avait des uniformes ponceau.

Les dragons portaient un uniforme vert foncé avec des parements aux couleurs régimentaires.

L'artillerie portait des uniformes vert foncé avec parements noirs et ornements d'or. Celle de la Couronne et de Lithuanie se distinguaient par les revers des pans d'habits qui étaient blancs pour la Couronne et ponceau pour la Lithuanie.

Dans toutes les troupes à uniformes étrangers les chaussures étaient noires; les cravattes noires pour les officiers et ponceau pour les soldats. Les officiers portaient à leur chapeau des plumets toujours blancs avec cocarde blanche. Les galons étaient d'or ou d'argent suivant la couleur des boutons. Les soldats d'infanterie avaient sur leur chapeau un bouton d'uniforme au lieu de cocarde et le galon autour du chapeau était toujours blanc, indépendamment de la couleur des boutons.

La compagnie hongroise de Varsovie (de la planche 8) remplissait les fonctions de police dans la capitale.

Dans les troupes à uniforme national les officiers et les maîtres avaient des chaussures jaunes et des cravattes noires, les soldats des chaussures noires et des cravattes ponceau. La cocarde blanche était portée non seulement par les officiers mais par tous. Les plumets d'officiers étaient blancs, ceux des maîtres de couleur. Les régiments de lanciers lithuaniens avaient des habits blancs et se distinguaient par les couleurs des vestes, des pantalons, des parements et des bonnets.

Les généraux-aides de camp royaux portaient des uniformes tant nationaux qu'étrangers d'une coupe tout à fait différente, mais en conservant les mêmes couleurs.

Les planches 10 à 14 représentent l'armée après la réforme de la Grande Diète. Il n'y a plus alors d'uniformes étrangers. Les différentes armes portent toutes l'uniforme national, de coupe identique. Il n'y a d'exception que pour la garde qui conserve son ancien uniforme, assez sérieusement modifié pourtant.

La couleur de l'infanterie est à cette époque le bleu marine pour les deux nations. Les régiments se distinguent par la couleur des parements et des boutons. La cavalerie, à l'exception de deux régiments „d'avant-garde" (cavalerie légère), autrefois dragons, qui conservèrent la couleur verte, de même que les lanciers royaux, est vêtue de bleu marine; les différentes brigades de la cavalerie nationale (cavalerie de ligne) et les régiments d'avant-garde ne se distinguent ni par la couleur des parements ni par celle des boutons. Toute la cavalerie nationale de la Couronne a des parements cramoisis et des boutons d'argent; la cavalerie lithuanienne a les mêmes parements, mais les boutons et ornements d'or. Les régiments „d'avant-garde" de la Couronne sont ponceau et or, ceux de Lithuanie ponceau et argent.

L'artillerie porte comme autrefois l'uniforme vert foncé avec noir et or.

La variété des uniformes pendant les années 1789—1794 dût être fort grande. On fit différents essais, parfois on changea les couleurs régimentaires par suite de la difficulté de trouver du drap du ton voulu. Certains régiments conservèrent leur ancienne couleur. Il est probable que le bonnet d'infanterie avec une flamme pendante, prescrit par le règlement de 1789, ne fut jamais porté. Les pantalons blancs collants avec bottes à la hongroise, prévus par le même

règlement, furent très peu portés. La planche de schémas des uniformes de cette époque montre la disposition la plus probable des couleurs aux environs de l'année 1792.

Deux pièces authentiques de coiffures d'infanterie de cette époque ont été conservées (musée de l'armée de Varsovie). Elles sont très différentes. Sans aucun doute ces deux types ont été portés car nous les rencontrons dans les sources iconographiques. L'un d'eux est représenté à la planche 10, l'autre à la planche 11.

Les deux régiments de „cosaques fidèles" représentés sur la planche 11 ont été formés pendant la guerre polono-russe de 1792 et n'ont existé que durant cette campagne.

Les hussards de Krasicki de la planche 14 n'ont existé que pendant la campagne de 1794.

Les planches 15 et 16 représentent les Légions Polonaises en Italie et la Légion du Danube. Au début, les différents bataillons portaient les couleurs des anciens régiments dans le but de perpétuer leur tradition. Le premier bataillon, les généraux et l'état-major avaient les parements cramoisis. Ensuite, par économie et à cause de la difficulté de trouver du drap de différentes couleurs, on décida que les parements seraient cramoisis pour tous. L'artillerie était comme toujours en vert foncé avec noir et or. A l'époque des Légions les uniformes manquaient souvent. On portait donc ce que l'on réussissait à se procurer et en premier lieu les équipements français les plus variés, ce qui fait que par moments certains légionnaires différaient peu ou pas du tout des soldats français ou bien qu'ils étaient habillés de la façon la plus fantaisiste. L'artillerie, entre autres, est représentée sur une gravure connue avec les uniformes français bleu marine et le bonnet carré polonais. La Légion du Danube avait en principe un uniforme semblable à la Légion d'Italie, mais avec des passepoils blancs autour des parements. Elle aussi portait du reste souvent les uniformes français.

Dans la cavalerie des Légions, les escadrons se distinguaient par l'arrangement des couleurs sur les flammes tricolores des lances; et dans l'infanterie, les compagnies se distinguaient par la combinaison des couleurs des plumets, tricolores eux aussi.

Les planches 17—28 sont consacrées aux troupes du Duché de Varsovie et aux unités polonaises au service de Napoléon. Le règlement de septembre 1810 marque un moment décisif pour les uniformes des troupes du Duché de Varsovie. Il existe donc deux périodes: jusqu'à 1810 et après 1810. Pendant la deuxième période, l'équipement fut dans une grande mesure régularisé quoiqu'il ne pût être question de la disparition définitive des nombreuses infractions aux règlements venant de la fantaisie, soit de différents corps, soit de différents individus.

Dans sa forme primitive l'armée se composait de trois légions comprenant de l'infanterie, de l'artillerie et de la cavalerie. Chaque légion, correspondant à une division, avait son uniforme qui en principe devait être porté par l'infanterie et la cavalerie. Seule, l'artillerie conserva ses couleurs traditionnelles. La première légion avait le col et les revers des manches ponceau, les plastrons et les bandes de pantalon jaunes, des boutons dorés; la seconde des parements cramoisis et des boutons d'argent; la troisième des parements blancs avec des boutons d'or. La couleur fondamentale de l'uniforme était, bien entendu, le bleu marine. Dans la première légion on porta réellement cet uniforme. Dans les autres, il y eut une incroyable quantité de différentes variantes régimentaires, consistant généralement à changer les cols et les revers de manches et à ajouter des passepoils.

En 1810 on prescrivit un même uniforme pour toute l'infanterie, on régularisa les différences entre les régiments dans la cavalerie. Malgré cela pourtant, même dans l'infanterie, certains régiments conservèrent leurs uniformes non réglementaires et en premier lieu les trois régiments qui furent envoyés en Espagne, c'est à dire le 4-e, le 7-e et le 9-e.

L'uniforme des chevau-légers à la charge de Somo-Sierra, tel qu'il est reproduit sur la planche 18, est assez différent de celui que nous sommes habitués à voir sur les nombreux tableaux représentant ce beau fait d'armes de nos cavaliers. Les chevau-légers étaient ce jour-là en uniforme de marche, c'est-à-dire qu'ils portaient sur leurs chapskas des housses de toile cirée, noires pour les soldats et jaunâtres pour les officiers, les revers des habits étaient boutonnés; les simples cavaliers avaient leur manteau roulé en bandoulière, des pantalons de campagne avec des boutons le long des bandes. Le régiment ne possédait pas encore de lances, il en reçut seulement après la bataille de Wagram. La seconde moitié de cette même planche représente le régiment des chevau-légers déjà muni de lances. Au premier plan se trouve un officier supérieur. Les officiers subalternes ne portaient pas de pantalons amarante. Le troisième régiment de chevau-legers formé en Lithuanie en 1812 avait le même uniforme que le 1-er avec cette seule différence que les boutons et les

ornements n'étaient pas en argent mais en or. Le second régiment de chevau-légers n'était pas polonais, mais français.

Sur la planche 22, nous voyons l'artillerie à cheval après 1810. Auparavant, elle portait un habit de coupe polonaise avec parements noirs et passepoils rouges ainsi qu'un chapska comme celui des lanciers.

La planche 26 représente les uniformes d'infanterie ne répondant pas au règlement de 1810. Le 13-e régiment est en blanc parce qu'il est habillé d'uniformes enlevés aux Autrichiens et transformés. Le plumet ponceau et les épaulettes indiquent un grenadier. De plus, on voit sur cette planche les trois régiments envoyés en Espagne. Ils ont conservé leurs anciennes couleurs (couleurs des légions); pourtant la coupe est française et le shako aussi. La couleur des pompons indique le numéro de la compagnie. Le tambour a un uniforme vert, prescrit pour les musiciens des régiments français. Son plumet et ses épaulettes montrent qu'il appartient à une compagnie de grenadiers de l'un des bataillons du régiment.

Les „Krakus" (cavaliers légers levés après la campagne de 1812) de la planche 28 ont des bonnets carrés comme ceux qu'ils portèrent au début de leur formation. C'est seulement à partir de 1814 qu'ils furent dotés de leurs étranges bonnets ronds, rappelant les coiffures tcherkesses. Les lanciers de la seconde moitié de cette planche appartiennent au premier des deux régiments de ulhans, formés à Sedan en 1814 avec les restes de plusieurs régiments de cavalerie polonaise. Etant donné la grande liberté des uniformes, les schémas représentant des régiments de lanciers ayant un numéro supérieur à 9 doivent être considérés uniquement à titre d'indication. D'après certaines sources, le 11-me régiment avait des revers blancs à passepoil amarante. L'uniforme du 18-me régiment est tout à fait incertain.

Les planches 29-37 représentent l'armée du Royaume du Congrès et de l'insurrection de novembre. Alors qu'à l'époque du Grand Duché il régnait chez nous, comme dans l'armée française contemporaine, une grande liberté et que les règlements d'uniformes étaient peu observés, à l'époque du Royaume du Congrès cela changea complètement. L'habillement fut strictement réglementaire et le Grand Duc Constantin veillait à ce que les règlements fussent observés. Malgré cela, il ne put sans doute pas complètement plier à sa volonté les fournisseurs militaires, car, dans les uniformes de cette époque qui se sont conservés, on remarque pourtant quelques différences, par exemple dans les dimensions des parements des manches, la courbe des chapskas de lanciers et d'autres détails.

A l'époque du Royaume du Congrès on introduisit quelques changements d'uniformes, en apparence peu importants, mais qui pourtant changèrent dans une certaine mesure l'aspect du soldat. Aussi, la silhouette d'un soldat des premières années du Royaume est assez différente de celle des dernières années. Dans les armes à cheval, la différence est moins sensible. Les changements les plus importants à cette époque furent les suivants: en 1826 on donna à l'infanterie, comme vêtements d'hiver, de longs pantalons bleu marine avec passepoil; en 1827 un nouveau type de buffletterie. La même année, on change la ligne des shakos qui deviennent plus élevés et sont ornés d'un autre genre de cordons (sans guirlande); ce dernier changement touche aussi le reste de l'armée, les lanciers exceptés, bien entendu. En 1827 on change également les insignes de grades des officiers en supprimant les raies sur les épaulettes et en introduisant des étoiles. Dans la cavalerie, on supprime les pompons allongés qui font place à des pompons ronds en 1824; en 1826 on supprime les bandes de couleur sur les pantalons gris de petite tenue.

Les régiments de cavalerie se distinguaient entre eux par les couleurs régimentaires ainsi que par la robe des chevaux, les régiments d'infanterie par la couleur des épaulettes; ainsi les 1-er et 3-e régiments d'infanterie de ligne et les 1-er et 2-e chasseurs à pied avaient des épaulettes jaunes, le 2-e et 4-e d'infanterie de ligne des blanches, les 5-e et 7-e d'infanterie de ligne des bleu ciel, les 6-e et 8-e d'infanterie de ligne et les 3-e et 4-e chasseurs à pied des bleu marine avec passepoil jaune. Les numéros des épaulettes n'indiquaient pas le régiment mais la division; ils étaient rouges sur les épaulettes blanches et jaunes, et jaunes sur les épaulettes bleu de ciel et bleu marine. Le régiment des grenadiers de la garde avait des épaulettes ponceau. Les pompons des shakos étaient blancs pour les fusiliers du premier bataillon de chaque régiment, bleu marine et blancs pour les fusiliers du deuxième bataillon. Les voltigeurs des premiers bataillons avaient des pompons jaunes, ceux des deuxièmes bataillons des pompons jaunes et bleu marine.

L'artillerie à cheval porta d'abord les revers des manches taillés en pointe comme les cavaliers, puis à partir de 1822, les mêmes que l'artillerie de campagne.

Les sapeurs du génie portèrent jusqu'en 1829 des épaulettes noires, ensuite ponceau avec la lettre „S" en jaune. Jusqu'en 1825 ils eurent des boutons jaunes, ensuite des blancs.

Le train des équipages fut formé seulement en 1822.

Pendant la guerre de 1831 il y eut une grande variété d'uniformes. Les nombreuses formations volontaires les inventèrent souvent elles-mêmes, de plus, ces uniformes de fantaisie n'étaient pas très strictement portés. Souvent les escadrons ou les compagnies d'un même régiment étaient complètement différents. C'est pourquoi il faut considérer la planche des schémas des formations nouvelles comme une simple indication générale des couleurs fondamentales des régiments, les détails pouvant souvent être tout autres. Sans aucun doute, les épaulettes n'existaient pas toujours, souvent les poches n'avaient pas de pattes de couleur, plus d'une fois, au lieu d'épaulette de la couleur de régiment, il pouvait y avoir une épaulette bleu marine à passepoil ou inversement, la même chose arrivait avec les pattes des poches.

Quant à la cavalerie insurrectionnelle, on y rencontre sans aucun doute une variété d'uniformes encore plus grande. Certaines troupes, comme par exemple le 5-e régiment de lanciers, avaient des chapskas de carton recouvertes de toile cirée collée, pour imiter les housses des chapskas. (C'est du reste ainsi qu'étaient faits avant la guerre les chapskas et shakos portés par les officiers alors que les troupes mettaient de vraies housses). D'autres étaient vêtues d'uniformes russes transformés qui avaient été trouvés en assez grande quantité dans divers dépôts. C'est ainsi que le 7-e lanciers portait les uniformes des lanciers russes de la garde, la cavalerie de Lublin ceux des hussards de Grodno.

Les régiments de l'ancienne armée avaient en principe conservé leurs uniformes en rejetant seulement certains ornements qui avaient trop le caractère russe et en changeant leur ancienne cocarde blanche contre une rouge et blanche.

Dans les uniformes de la milice de Cracovie on voit une imitation nette de l'armée du Royaume du Congrès, mais seulement à partir de 1836; jusque-là, les uniformes étaient copiés sur ceux du Duché de Varsovie. La garde nationale de Lwów rappelle plutôt les formations de l'insurrection de 1831; elle porte de longues tuniques, les lanciers ont un chapska avec imitation de housse. Par contre, les couleurs des lanciers sont prises au 2-e régiment de l'ancienne armée qui fut après la guerre le plus populaire.

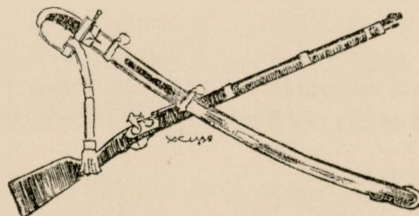
Nous voyons ces mêmes couleurs dans la cavalerie de la Légion Polonaise en Hongrie alors que son infanterie figure en tuniques blanches faites probablement avec du drap trouvé dans les dépôts autrichiens. Quant à la légion de Mickiewicz („Légion Toscane“) elle porte l'uniforme italien dans lequel la couleur amarante représente, seule, l'élément polonais.

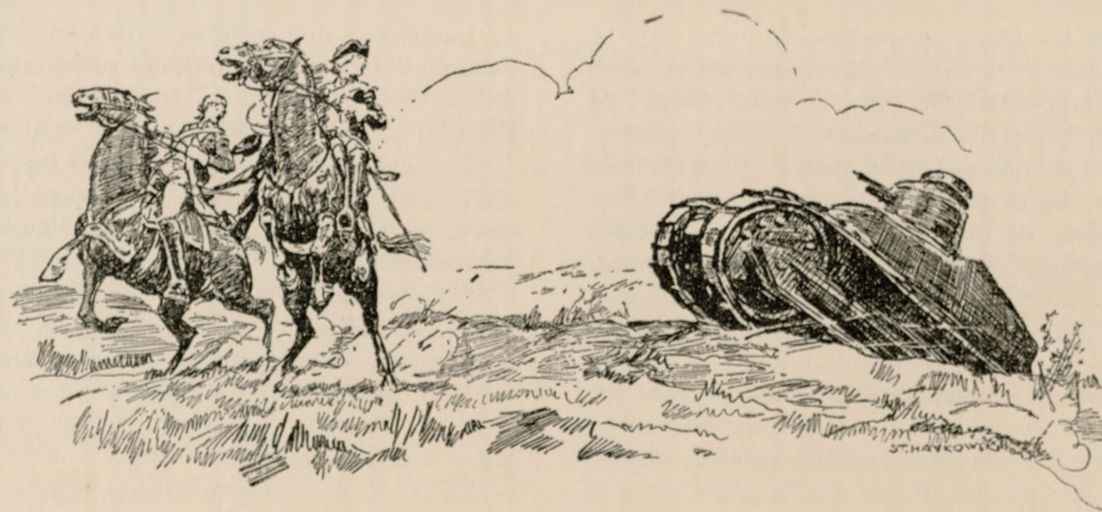
L'uniforme des cosaques ottomans (cavaliers polonais au service de la Turquie) a un caractère mélangé polono-russe: la coupe cosaque, à côté de cela des couleurs régimentaires semblables à celles de l'époque du Royaume du Congrès, c'est à dire ponceau pour le 1-er régiment, blanche pour le second.

Le régiment des dragons ottomans (appelé deuxième parce qu'il était depuis 1857 le 2-e régiment de la brigade dont le 1-er régiment était celui des cosaques), portait un uniforme copié sur l'ancien 5-e lanciers, tout au moins pour les couleurs.

Les planches suivantes ne nécessitent pas d'explications spéciales. Il faut seulement indiquer que sur la planche représentant les insignes de l'armée actuelle on a donné pour les armes à cheval uniquement la flamme placée au col, dans le coin de la broderie, à même le col de la vareuse; pour les autres armes, par contre, les écussons du col sont indiqués ainsi que les broderies qui y sont cousues.

Enfin, sur la couverture, nous voyons le grand uniforme de parade d'un officier des chevau-légers de la garde impériale napoléonienne.

ŹRÓDŁA[1]

Oryginalne przedmioty umundurowania, wyekwipowania i uzbrojenia, znajdujące się w następujących zbiorach:

Muzeum Wojska w Warszawie,
Muzeum Ordynacji hr. Krasińskich w Warszawie,
Biblioteka Ordynacji hr. Zamoyskich w Warszawie,
Muzeum Narodowe w Krakowie,
Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie,
Muzeum im. Jana III we Lwowie,
Muzeum ks. Lubomirskich we Lwowie,
Wielkopolskie Muzeum Wojska w Poznaniu.

Portrety znajdujące się w wyżej wymienionych muzeach.

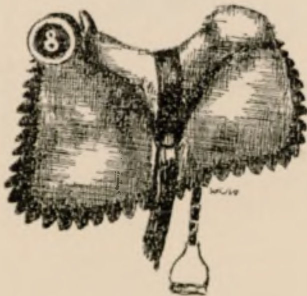
Aigner Piotr, Instrukcja dla obywateli piką lub kosą uzbrojonych, Warszawa 1794.
Askenazy Szymon, Napoleon a Polska, Warszawa, Kraków, 1918.
Bagiński Henryk ppłk, Wojsko polskie na Wschodzie, Warszawa, 1921.
Białkowski Antoni, Pamiętniki starego żołnierza (1806—1814), Warszawa, 1903.
Bentkowski Władysław, Notatki osobiste z roku 1863, Kraków, 1916.
Bartynowski i Wawrosz, Materiały do ikonografii królów, zbroi i wojska polskiego, Kraków, 1908.
Benda Jan, Nieznany mundur kawalerii narodowej, ,,Broń i Barwa", 1936.
— Zasadnicze barwy wojska obojga narodów, ,,Broń i Barwa". 1936.
Bellanger Hippolyte, Ryciny umieszczone w rozmaitych wydawnictwach.
Brückner Aleksander prof. dr, Encyklopedia Staropolska, dotychczas wydane zeszyty, Warszawa, 1937.
Czajkowski Michał, Kozaczyzna w Turcji, Paryż, 1857.
Chełmiński Jan et Malibran Cdt. L'armée du Grand Duché de Varsovie, Varsovie 1913.
Coqueniot, Histoire de la Légion du Nord, redigée en 1809, Nouvelle Revue Rétrospective, 1898.

[1] W niniejszym spisie podaję również i źródła tylko częściowo użyteczne.

Chełmiński Jan, Ryciny mundurów polskich w zbiorowej pracy o gwardii napoleońskiej.
Chodźko Michał, Adam Mickiewicz i Legion Polski we Włoszech, Paryż, 1862.
Chowaniec Czesław dr, Deux siècles de gloire militaire. Salle polonaise à l'exposition au Musée des Arts Décoratifs, Paris, 1935.
Dietrich Fryderyk, Wojsko polskie w r. 1831, Warszawa. Tablic 30.
Dauvais, Akwarele przedstawiające Legię Północną.
Dział informacyjny miesięcznika ,,Broń i Barwa", 1934—1937.
Dziennik Rozkazów M. S. Wojsk. Przepisy dotyczące umundurowania do 1937 r.
Dziewanowski Władysław, Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce, Warszawa, 1935.
— Artykuły o broni i umundurowaniu w Encyklopedii Wojskowej, 1931—1937.
— Uwagi o umundurowaniu, ,,Broń i Barwa", 1935.
Dziewanowski Władysław i Litewski patrz: Litewski i Dziewanowski.
Fredro Aleksander hr, Trzy po trzy, Warszawa, 1917.
Gembarzewski Bronisław, Wojsko Polskie 1807—1814, Warszawa, 1905.
— Wojsko Polskie 1815—1830, Warszawa, 1903.
— Tablice w ,,Polska, jej dzieje i kultura".
— Rozdziały dodane do ,,Historii wojen i wojskowości" Korzona.
— Huzar Kalinowskiego, ,,Broń i Barwa", 1934.
— Huzarzy z r. 1794, ,,Broń i Barwa", 1934.
— Uwagi o ubiorze wojskowym, ,,Broń i Barwa", 1935.
— Przyczynki do historii ubioru muzykantów pułkowych w latach 1815—1830, ,,Broń i Barwa", 1935.
— ,,Cylindry" i ,,meloniki" w wojsku polskim, ,,Broń i Barwa", 1936.
— Lekka jazda z czasów saskich, ,,Broń i Barwa", 1936.
— Chorągwie i sztandary rewindykowane z Austrii, ,,Broń i Barwa", 1937.
Gepner Stanisław rtm., artykuły munduroznawcze w Encyklopedii Wojskowej.
— Czaprak kawaleryjski, ,,Broń i Barwa", 1934.
— Formacje kozackie w Polsce, ,,Broń i Barwa", 1934.
— Kitel stajenny i ciżmy 4 p. s. k., ,,Broń i Barwa", 1934.

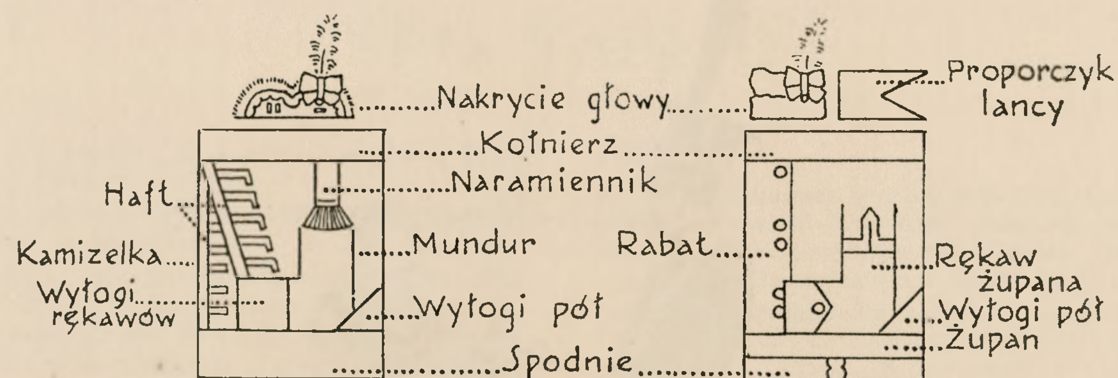
— Tornister żołnierski pułku grenadierów gwardii, „Broń i Barwa", 1934.
— Luźne tablice mundurowe w wydaniu Główczewskiego.
— Akwarele mundurowe. Własność M. S. Wojsk.
— Burka Wiernych Kozaków, „Broń i Barwa", 1935.
— Janczarowie Polscy, „Broń i Barwa", 1935.
— Opis polskiego rzędu kawaleryjskiego, „Broń i Barwa" 1935.
— Wolny strzelec Grothusa, „Broń i Barwa", 1936.
— Formacja poznańska z r. 1809, „Broń i Barwa", 1936.
— O koniach jazdy polskiej, „Broń i Barwa", 1936.
— Przyczynki do umundurowania z r. 1831, „Broń i Barwa", 1936.
— Pułk jazdy Wołyńskiej, „Broń i Barwa", 1936.
— Gwardia Narodowa Lwowska, „Broń i Barwa", 1937.
— Materiały munduroznawcze, „Broń i Barwa", 1937.
— Milicja Krakowska, „Broń i Barwa", 1937.
— Mundury jazdy powstańczej z r. 1831 (Akwarele nie wydane drukiem).
— Zestawienie barw piechoty nowej formacji w r. 1831 (rękopis).
Gloger Zygmunt, Encyklopedia Staropolska.
Górski Konstanty płk., Historia piechoty polskiej, Kraków, 1893.
— Historia jazdy polskiej, Kraków, 1894.
— Historia artylerii polskiej, Warszawa, 1922.
Grobicki Jerzy płk., Kozacy i dragoni otomańscy (rękopis).
Hubert Witold kpt., mar. inż., Umundurowanie polskiej marynarki wojennej w r. 1864. „Broń i Barwa", 1935.
Harasimowicz J, Akwarele przedstawiające mundury polskie z końca XVIII w.
Haykowski Stanisław, Tablice mundurów wydane przez Główną Księgarnię Wojskową.
Intendentura podolskiego frontu. Chronologiczne zestawienie rozkazów, Część III, O umundurowaniu, Lwów, 1920.
Intendentura 6 Armii. Pierwszy dodatek do części III. O umundurowaniu, Lwów, 1920.
Inwentarz Muzeum Wojska. Wiek XVIII i pierwsza połowa XIX, Warszawa, 1929.
Jarnuszkiewicz Czesław gen., W sprawie orłów kadrowych, „Broń i Barwa", 1936.
Jędrzejowicz Jan rtm., Mało znane mundury z lat 1815—1831, „Broń i Barwa" 1934.
— O taśmach trębaczy, doboszów i muzykantów w latach 1815—1830, „Broń i Barwa", 1935.
— Kilka uwag o proporczykach ułańskich, „Broń i Barwa", 1935.
— W sprawie mundurów z XVIII wieku, „Broń i Barwa", 1936.
— Zestawienie barw mundurów wojska polskiego podług różnych egzemplarzy pracy Raspego (rękopis).
Juszczyk Józef inż., Polscy kozacy województwa podolskiego, „Broń i Barwa", 1934.
Kukiel Marian gen. dr., Dzieje oręża polskiego w dobie napoleońskiej, Warszawa, 1918—1920.
Kołaczkowski Klemens gen., Wspomnienia, Kraków, 1898—1901.
Kruszewski Skarbek Ignacy gen., Pamiętniki, Warszawa, 1920.
Krasiński Wincenty gen., Essai sur le maniement de la lance.
Kitowicz Jędrzej ks., Opis obyczajów za Augusta III, Poznań, 1865.
— Pamiętniki, Lwów, 1883.
Kozolubski Juliusz mjr. dpl. mgr., Żuawi śmierci, „Broń i Barwa", 1934.
— Notatki o mundurach z lat 1863—1864, „Broń i Barwa", 1937.
Kondratowicz Józef, Ubiory Woyska Xięstwa Warszawskiego, litografowane u Dal-Trozzo, Warszawa, 1929.
— Ubiory Woyska Królestwa Polskiego, litografowane u Dal-Trozzo, Warszawa, 1829.
Kozłowski Karol, Album Wojska Polskiego, Poznań, 1886.
— Wojsko Polskie w r. 1831, Poznań, 1889.
Knötel Richard, Uniformkunde (duże wydanie). Tablice mundurów polskich.
— Uniformkunde, Leipzig, 1896 (małe wydanie).
Korzon Tadeusz, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, Lwów-Warszawa-Kraków, 1823.
Lienhardt dr et Humbert René, Les uniformes de l'armée française, Lipsk, Rozdział o wojsku polskim.
Litewski Jan i Dziewanowski Władysław, Dzieje 1 pułku ułanów Krechowieckich, Warszawa, 1932.
Lex Józef, Tablice do Roczników Wojskowych Kr. Kongresowego.
Lewicki Jan, Cztery tablice ubiorów w dziele Leona Zienkowicza, Les costumes du peuple polonais, Paris-Strasbourg, 1841.
Leszczyński, Ryciny wyobrażające rozmaite postawy kanonierów przy działach, Warszawa, 1827.
Łukaszewicz Józefat, Obrazy przedstawiające wojsko Kr. Kongresowego, znajdujące się w Warszawie w Belwederze i Muzeum Wojska, oraz we Lwowie w Muzeum im Jana III.
Łuniński Ernest, Napoleon, Warszawa.
Matejko Jan, Ubiory w dawnej Polsce, Warszawa, 1901.
Mincer Bohdan, rtm. dpl., Polskie orły wojskowe do czapek, „Broń i Barwa", 1936—1937.
Mock Jan Samuel, Dwa obrazy przedstawiające kampament wojsk polskich i saskich w 1732 r., Kopie w Muzeum Wojska w Warszawie.
Martinet, Ryciny przedstawiające polskie oddziały w wojsku napoleońskim, Paryż, Około 1809—1811.
Meyer St., Pamiątki po gen. Umińskim, „Broń i Barwa", 1935.
— Pamiątki po powstańcu 1863 r., „Broń i Barwa", 1936.
Niegolewski Jean, Colonel, Les Polonais à Somo-Sierra en 1808, Paris, 1854.

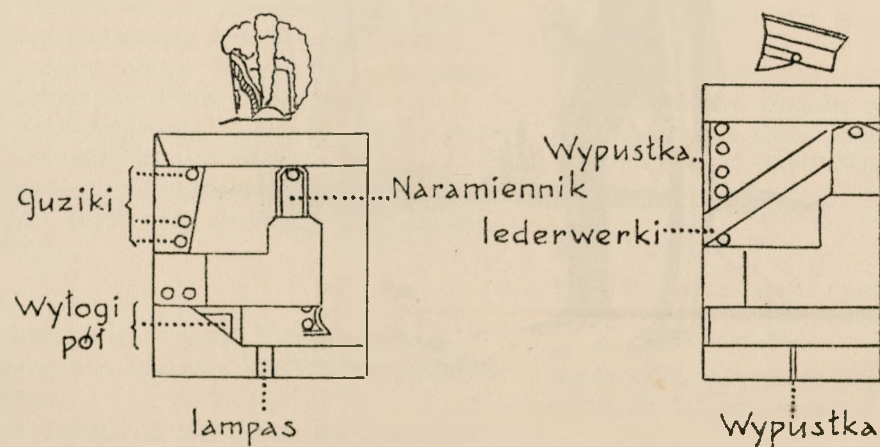
Pęczkowski Mieczysław, mjr. dypl., Umundurowanie wojska, marynarki... w Polsce, Warszawa, 1935.
Przepisy mundurowe z r.: 1789.
— 1791.
— 1807.
— 1810.
— 1917.
— 1919.
Pułaski Fr., Inwentarz zbrojowni ordynacji Krasińskich, Warszawa, 1909.
Podoski Jerzy, kpt. dpl., Broń palna ręczna w powstaniach narodowych, „Broń i Barwa", 1936.
Prądzyński Ignacy gen., Pamiętniki, Kraków.
Passepoil Le. (kwartalnik), Numer poświęcony Polsce.
Radzikowski (Walery Eliasz), Tablice ubiorów powstańczych w historii powstania styczniowego Sokołowskiego.
Rembowski Aleksander, źródła do historii pułku polskiego lekkokonnego..., Warszawa, 1899.
Rozen Jan, Tablice akwarelowe mundurów Ks. Warszawskiego, Własność M. S. Wojsk.
Różycki Karol, Pamiętnik pułku jazdy Wołyńskiej, Paryż.
Rupniewski Roman, Wojsko Polskie z r. 1830—1831, Kraków, 1922.
— Wojsko Polskie z czasów Kr. Kongr. Akwarele nie wydane drukiem.
— Wojsko Polskie z czasów Ks. Warszawskiego. Akwarele nie wydane drukiem.
— Wojsko Polskie z końca XVIII wieku. Akwarele nie wydane drukiem.
Rozat et Sauzey, La France en campagne, Paris, 1906, Tablice polskie.
Ryszkiewicz Józef, Tablice mundurów polskich z czasów wojny światowej i polskiej. Drukiem wydane tylko tablice legionowe.
Raspe Nikolaus, Accurate Vorstellung der kön. polnischen Armee..., Nürnberg, bey Nikolaus Raspe, 1781.
Roczniki Wojskowe Królestwa Polskiego.
Stachowicz Michał, Ubiory wojska narodowego polskiego za czasów X-wa Warszawskiego, M. Stachowicz del. Cracovi, Langer sc. Viennae.
Simon, Zbiór wszystkich gatunków wojska polskiego w r. 1831, w Poznaniu u C. A. Simona.
Stan wojska polskiego i W. X. Litewskiego. Kilka istniejących egzemplarzy z lat 1789—1791.
Sokołowski August, Dzieje Narodu Polskiego ilustrowane, Warszawa.
Saxl Robert, por., Umundurowanie wojska polskiego, Warszawa, 1928.
Staszewski Janusz dr, W sprawie mundurów wojska Ks. Warszawskiego, „Broń i Barwa", 1936.
— Mundur 9, później 3 pułku piechoty Ks. Warszawskiego, „Broń i Barwa", 1936.
Sauerwein Al., Königlich-sächsische Armee, Wydanie Rittnera, Drezno, 1813, Tablice wojsk Ks. Warszawskiego.
Twardowski, Wojsko polskie Kościuszki, Rys. Stachowicza i Radzikowskiego, Poznań, 1894.
Tański Kazimierz, 15 lat w Legionach, Warszawa, 1905.
Tokarz Wacław dr, Armia Królestwa Polskiego, Piotrków, 1917.
Tyszkiewicz Joseph, comte, Histoire du 17-me régiment de cavalerie polonaise, 1812—1815, Cracovie, 1907.
Vernier, Litografie mundurów francuskich, w tej liczbie postacie żołnierzy polskich.
Wisznicki Mikołaj, płk., Album mundurów 1 polskiego korpusu, Warszawa, 1919.
Wawel Louis Józef, Dawna milicja krakowska, Kraków, 1882.
Wodnicki Mieczysław, Żołnierz polski poprzez wieki, Warszawa, 1935.
— Tablice mundurowe w Encyklopedii Wojskowej.
Załuski Józef gen., Wspomnienia o pułku lekkokonnym gwardii, Kraków, 1865.
Zieliński Sylwester, Ubiór wojska polskiego, Album akwareli malowanych w r. 1811.

OBJAŚNIENIA SCHEMATÓW

SPIS TABLIC

TABLICA 1.

1 ćwierć XVIII wieku: szeregowiec i oficer piechoty. 1732. saper, szeregowiec i kobziarz z Gwardii Pierwszej Koronnej.

1-er quart du XVIII-e siècle: soldat et officier d'infanterie. 1732. sapeur, soldat et joueur de cornemuse de la garde à pied.

Das erste Viertel des XVIII. Jahrhunderts: Infanterie-Gemeiner und -Offizier. 1732. Zimmermann, Gemeiner und Pfeifer des Garde-Infanterie-Regiments.

First quarter of the 18-th Century. A private and an officer of a foot regiment. 1732. A sapper, a private and a piper of the Royal Foot Guards.

TABLICA 2.

1732. Towarzysz lekkiej chorągwi, oficer Gwardii Konnej Koronnej, oficer lekkiej chorągwi. Około 1750. Towarzysz pancerny i towarzysz husarski poza służbą.

1732. Cavalier léger, officier de la garde à cheval, officier de cavalerie légère. Vers 1750. Cavaliers lourds (gentilshommes) en dehors du service.

1732. Leichter Reiter, Offizier des Leibgarde-Regiments zu Pferde, Offizier der leichten Kavallerie. Um 1750. Panzerreiter in Außerdienstanzügen.

1732. A private of the Light Horse, an officer of the Royal Horse Guards and an officer of the Light Horse. About 1750. Privates (noblemen) of the heavy cavalry off service.

TABLICA 3.

1770. Konfederacja Barska. Kazimierz Pułaski na czele jazdy nieregularnej.

1770. Confédération de Bar. Casimir Pułaski à la tête d'un escadron de cavalerie irrégulière.

1770. Eidgenossenschaft von Bar. Kasimir Pułaski an der Spitze der irregulären Kavallerie.

1770. The Confederation of Bar. Casimir Pułaski leading a squadron of irregular cavalry.

TABLICA 4.

Po 1775. Towarzysz brygady Kawalerii Narodowej Dzierżka, towarzysz brygady pińskiej Kawalerii Narodowej (litewska), pocztowi brygad Kawalerii Narodowej Łuby i Zielonki, towarzysze pułku ułanów Poniatowskiego (litewski), pułków straży przedniej Miączyńskiego i Byszewskiego i pułku ułanów Bielaka (litewski).

Après 1775. Cavaliers des brigades de cavalerie nationale de Dzierżek, de la ville de Pińsk, de Łuba et de Zielonka, cavaliers des régiments de cavalerie légère de Poniatowski, de Miączyński, de Byszewski et de Bielak.

Nach 1775. Reiter der National-Kavallerie-Brigaden: des Generalmajors von Dzierżek, der Stadt Pińsk, des Generalmajors von Łuba und des Generalmajors von Zielonka, Reiter der leichten Kavallerie-Regimenter des Obersten Fürst Poniatowski, des Generalmajors von Miączyński, des Generalleutnants von Byszewski und des Generalmajors von Bielak.

After 1775. Privates of Dzierżek's National Cavalry Brigade, of the Pińsk (Lithuanian) National Cavalry Brigade, of Łuba's and of Zielonka's National Cavalry Brigades, of Poniatowski's Uhlan Regiment (Lithuanian), of Miączyński's and of Byszewski's Regiments of Light Horse, and of Bielak's Uhlan Regiment (Lithuanian).

TABLICA 5.

Po 1775. Generał-major, generał-adiutant J. K. M., oficer sztabu, szeregowiec regimentu Gwardii Konnej Koronnej w ubiorze zwykłym i oficer tegoż regimentu w ubiorze dworskim.

Après 1775. Général de brigade, général aide-de-camp du roi, officier d'état-major, soldat de la garde à cheval en tenue de service et officier du même régiment en tenue de cour.

Nach 1775. Generalmajor, Generaladjutant S. M. des Königs, Generalstabsoffizier, Soldat der Kron-Leibgarde-Dragoner in Dienstuniform und Offizier desselben Regiments in Hofgala.

After 1775. A major-general, an adjutant-general of the King; a staff officer, a private of the Royal Horse Guards in ordinary uniform and an officer of the same regiment in court dress.

TABLICA 6.

Po 1775. Szeregowiec artylerii koronnej, pontonier, oficer regimentu pieszego Grabowskiego (litewski), szeregowiec Gwardii Pieszej Koronnej, oficer regimentu pieszego Hetmana Polnego Litewskiego, szeregowiec artylerii konnej (litewskiej), oficer regimentu pieszego Królowej, oficer regimentu pieszego Hetmana Wielkiego Koronnego.

Après 1775. Artilleur, pontonnier, officier du régiment d'infanterie „Grabowski", soldat de la garde à pied, officier du régiment d'infanterie de l'„Hetman de Lithuanie", artilleur à cheval, officier du régiment d'infanterie de la Reine, officier du régiment d'infanterie du „Grand Hetman".

Nach 1775. Artillerist, Pontonier, Offizier des litauischen Inf.-Regiments Nr. 5 des Gen. von Grabowski, Soldat des Garde-Infanterie-Regiments, Offizier des Infanterie-Regiments des litauischen Feldhetmans, reitender Artillerist, Offizier des Infanterie-Regiments der Königin, Offizier des Infanterie-Regiments des Großhetmans.

After 1775. An artilleryman, a pontonnier, an officer of Grabowski's foot regiment (Lithuanian), a private of the Foot Guards, an officer of the Lithuanian Field Hetman's regiment of foot, a private of the horse artillery (Lithuanian), an officer of the Queen's Foot Regiment and an officer of the Great Hetman's Foot Regiment.

TABLICA 7.

Po 1775. Dragon regimentu Hetmana Wielkiego Koronnego, dragon regimentu Królowej, ułan królewski, dragon regimentu Gwardii Konnej Litewskiej.

Après 1775. Dragon du régiment du „Grand Hetman", dragon du régiment de la Reine, lancier du régiment du Roi, cavalier du régiment de la Garde à Cheval lithuanienne.

Nach 1775. Dragoner des Großhetman-Dragoner-Regiments, Dragoner des Dragoner-Regiments der Königin, Reiter des Ulanen-Regiments S. M. des Königs, Reiter des litauischen Garde-Regiments zu Pferde.

After 1775. A dragoon of the Great Hetman's Regiment, a dragoon of the Queen's Regiment, a Royal Uhlan and a dragoon of the Lithuanian Horse Guards.

TABLICA 8.

Po 1775. Janczar chorągwi Hetmana Polnego Litewskiego, oficer chorągwi janczarskiej Hetmana Wielkiego Litewskiego, oficerowie chorągwi węgierskich Hetmana Wielkiego Koronnego, warszawskiej marszałkowskiej i Hetmana Polnego Koronnego.

Après 1775. Janissaire et officier des compagnies de janissaires des deux „Hetmans" de Lithuanie, officiers des compagnies hongroises du „Grand Hetman" de Pologne, de la ville de Varsovie, du „Second Hetman" de Pologne.

Nach 1775. Soldat der Janitscharen-Kompanie des litauischen Feldhetmans, Offizier in der Janitscharen-Kompanie des litauischen Großhetmans, Offiziere der ungarischen Kompanien: des Kron-Großhetmans, der Warschauer Marschall-Kompanie und des Kron-Feldhetmans.

After 1775. A janissary of the Lithuanian Field Hetman's company, an officer of the Lithuanian Great Hetman's company, and officers of the Hungarian companies of the Great Hetman, of the City of Warsaw Company and of the Field Hetman's company.

TABLICA 9.

Po 1775. 1) hetman, 2) królewski fligel-adiutant, 3) brygada Kawalerii Narodowej Lubowidzkiego, 4) kowieńska brygada Kawalerii Narodowej (litewska), 5) pułk ułanów J. K. M. (litewski), 6) pułk ułanów Hetmana Wielkiego Litewskiego, 7) pułk ułanów Baranowskiego (litewski), 8) regiment dragonów Hetmana Polnego, 9) Korpus kadetów, 10) korpus inżynierów, 11) regiment fizylierów artylerii, 12) regiment grenadierów de Witta, 13) regiment pieszy Hetmana Polnego, 14) regiment pieszy Królewicza, 15) regiment pieszy łanowy, 16) regiment pieszy Czapskiego, 17) regiment pieszy Raczyńskiego, 18) regiment pieszy Potockiego, 19) regiment pieszy ordynacji Ostrogskiej, 20) regiment pieszy ordynacji Rydzyńskiej, 21) regiment pieszy Ponińskiego, 22) korpus artylerii litewskiej, 23) regiment Gwardii Pieszej Litewskiej, 24) regiment 1. Hetmana Wielkiego Litewskiego, 25) regiment 2. Hetmana Wielkiego Litewskiego, 26) regiment 2. Hetmana Polnego Litewskiego, 27) regiment Massalskiego.

Après 1775. 1) „Hetman", 2) officier d'ordonnance du roi, 3—4) brigades de cavalerie de ligne du Gén. Lubowidzki et de la ville de Kowno, 5—7) régiments de lanciers lithuaniens Nr. 1, 2 et 5, 8) régiment de dragons de l'„Hetman" en second, 9) corps des cadets, 10) corps des ingénieurs, 11) régiment de fusiliers d'artillerie, 12—21) régiments d'infanterie de Witte, de l'„Hetman" en second, du Prince Royal, „łanowy", de Czapski, de Raczyński, de Potocki, d'Ostróg, de Rydzyna, du comte Poniński, 22) corps d'artillerie lithuanienne, 23—27) régiments d'infanterie lithuanienne: de la garde, 1-er du „Grand Hetman", 2-e du „Grand Hetman", 2-me de l'„Hetman" en second, du prince Massalski.

Nach 1775. 1) Hetman, 2) Flügeladjutant S. M. des Königs, 3—4) National-Kavallerie-Brigaden des Generalmajors von Lubowidzki und der Stadt Kowno, 5—7) Ulanen-Regimenter Nr. 1, 2 und 5, 8) Dragoner-Regiment des Feldhetmans, 9) Kadetten-Korps, 10) Ingenieur-Korps, 11) Artillerie-Füsilier-Regiment, 12—21) Infanterie-Regimenter: des Generalmajors de Witte, des Kron-Feldhetmans, des Kronprinzen, „łanowy", des Generalmajors von Czapski, des Generalmajors von Raczyński, des Woiwoden von Potocki, des Majorats von Ostróg, des Majorats von Rydzyna, des Grafen Poniński, 22) Litauisches Artillerie-Korps, 23—27) Litauische Infanterie-Regimenter: Leibgarde, des Großhetmans Nr. 1, des Großhetmans Nr. 2, des Feldhetmans Nr. 2, des Fürsten Massalski.

After 1775. 1) a hetman, 2) an aide-de-camp of the King, 3) Lubowidzki's Cavalry Brigade, 4) The Kowno National Cavalry Brigade (Lithuanian), 5) His Majesty's Uhlan

Regiment (Lithuanian), 6) The Great Lithuanian Hetman's Uhlan Regiment, 7) Baranowski's Uhlan Regiment (Lithuanian), 8) The Field Hetman's Dragoon Regiment, 9) Cadet Corps, 10) Engineers'Corps, 11) Regiment of artillery fusiliers, 12) de Witte's Grenadier Regiment, 13) The Field Hetman's foot regiment, 14) The Royal Prince's Foot Regiment, 15) The ,,łanowy" Foot Regiment, 16) Czapski's Foot Regiment, 17) Raczyński's Foot Regiment, 18) Potocki's Foot Regiment, 19) The Ostróg Foot Regiment, 20) The Rydzyński Foot Regiment, 21) Poniński's Foot Regiment, 22) The Lithuanian Artillery Corps, 23) The Lithuanian Regiment of Foot Guards, 24) The Great Lithuanian Hetman's First Regiment, 25) The Great Lithuanian Hetman's Second Regiment, 26) The Lithuanian Field Hetman's Second Regiment, 27) Massalski's Regiment.

TABLICA 10.

Około 1790—92. Strzelec pieszy, piechur z regimentu Królewicza (2), fizylier, grenadier i oficer Gwardii Pieszej, oficer artylerii, towarzysz pułku straży przedniej Buławy Polnej Koronnej (3), oficer Gwardii Konnej Koronnej.

Vers 1790—92. Chasseur à pied, soldat du 2-me régiment d'infanterie, fusilier, grenadier et officier de la garde à pied, officier d'artillerie, cavalier du 3-me régiment de cavalerie légère, officier de la garde à cheval.

Um 1790—92. Jäger zu Fuß, Gemeiner des Kronprinz-Infanterie-Regiments Nr. 2, Füsilier, Grenadier und Offizier des Garde-Infanterie-Regiments, Artillerieoffizier, Reiter des leichten Kavallerie-Regiments Nr. 3, Offizier der Leibgarde zu Pferde.

About 1790—92. A private of the Light Infantry, a private of the Royal Prince's (Second) Infantry regiment, a fusilier, a grenadier and an officer of the Foot Guards; an artillery officer, a private of the 3rd Light Cavalry and an officer of the Horse Guards.

TABLICA 11.

1792. Szeregowcy regimentów pieszych Buławy Wielkiej Koronnej i Królowej, oficer artylerii, kozacy z 1 i 2 pułku Wiernych Kozaków, towarzysze pułku straży przedniej i brygady Kawalerii Narodowej.

1792. Soldats des 4-me et 1-er régiments d'infanterie, officier d'artillerie, cosaques des 1-er et 2-me régiments de cosaques, cavaliers (nobles) de la cavalerie légère et de la cavalerie de ligne.

1792. Soldaten des Infanterie-Regiments Nr. 4 und des Infanterie-Regiments Nr. 1, Artillerieoffizier, ,,Treue-Kosaken" vom ersten und zweiten Kosaken-Regiment, Reiter (Edelleute) der leichten und der National-Kavallerie.

1792. Privates of the 4th and 1st Infantry Regiments; an artillery officer; Cossaks of the 1st and 2nd Cossack Regiments, and privates (noblemen) of the light and heavy cavalry.

TABLICA 12.

Około 1792. 1) pułk straży przedniej Buławy Wielkiej Koronnej, 2) pułk ułanów królewskich, 3) Kawaleria Narodowa Litewska, 4) pułki straży przedniej, litewskiej, 5—16) regimenty piechoty koronnej: 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16; 17—24) regimenty piechoty litewskiej: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Vers 1792. 1) régiment de cavalerie légère du ,,Grand Hetman", 2) lanciers du roi, 3) cavalerie de ligne lithuanienne, 4) cavalerie légère lithuanienne, 5—16) régiments d'infanterie polonaise, nrs. 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16; 17—24) régiments d'infanterie lithuanienne, nrs 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Um 1792. 1) Leichtes Kavallerie-Regiment des Kron-Großhetmans, 2) Ulanen-Regiment S. M. des Königs, 3) litauische National-Kavallerie, 4) litauische leichte Kavallerie; 5—16) polnische Infanterie-Regimenter Nr. 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13. 14, 15, 16; 17—24) litauische Infanterie-Regimenter Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

About 1792. 1) The Great Hetman's Light Cavalry Regiment; 2) The Royal Uhlan Regiment, 3) Lithuanian National Cavalry, 4) Lithuanian Light Cavalry, 5—16) The 3rd, 5th, 6th, 7th, 8th, 9th, 11th, 12th, 13th, 14th, 15th and 16th Foot Regiments, 17—24) The 1st, 2nd, 3rd, 4th, 5th, 6th, 7th, and 8th Lithuanian Foot Regiments.

TABLICA 13.

1794. Bitwa pod Racławicami. Natarcie kosynierów krakowskich.

1794. Bataille de Racławice. Attaque de la milice paysanne de Cracovie.

1794. Schlacht bei Racławice. Angriff der Krakauer Sensemänner.

1794. The Battle of Racławice; the attack of the Cracow Peasant Militia.

TABLICA 14.

1794. Tadeusz Kościuszko, obok niego huzar Krasickiego. Pocztowy Kawalerii Narodowej i szeregowy regimentu pieszego Działyńskich.

1794. Le général en chef Kościuszko, derrière lui un hussard du régiment de Krasicki. Cavalier de la cavalerie de ligne et fantassin du régiment de Działyński (10-me).

1794. Oberbefehlshaber T. Kościuszko, Husar der Krasicki-Husaren, Reiter der National-Kavallerie, Soldat des Działyński-Infanterie-Regiments (Nr. 10).

1794. Tadeusz Kościuszko; near him a hussar of Krasicki's Regiment; a private of the heavy cavalry; and a private of the Działyński Foot Regiment.

TABLICA 15.

Legiony Włoskie: fizylier III batalionu 2 legii; grenadierzy I batalionu 2 legii, II batalionu 1 legii, III batalionu 1 legii i II batalionu 2 legii; fizylier I batalionu 1 legii. Po przeprowadzeniu unifikacji mundurów wszystkie bataliony przyjęły barwy pierwszego.

Légions Polonaises en Italie: fusilier du 3-me bataillon de la 2-me légion; grenadiers: du 1-er bataillon de la 2-me légion, du 2-me bataillon de la 1-re légion, du 3-me bataillon de la 1-re légion et du 2-me bataillon de la 2-me légion; fusilier du 1-er bataillon de la 1-re légion. Après l'unification des uniformes tous les bataillons adoptèrent les couleurs du 1-er de la 1-re légion.

Polnische Legionen in Italien: Füsilier des III Bataillons der 2. Legion; Grenadiere des I Bataillons der 2. Legion, des II Bataillons der 1. Legion, des III Bataillons der 1. Legion und des II Bataillons der 2. Legion; Füsilier des I Bataillons der 1. Legion. Nach der Einführung der gleichen Uniform haben alle Bataillone die Farben des 1. Bataillons angenommen.

The Polish Legions in Italy. A fusilier of the 3rd batalion of the 2nd Legion; grenadiers of the 1st battalion of the 2nd Legion; of the 2nd battalion of the 1st Legion, of the 3rd battalion of the 1st Legion and of the 2nd battalion of the 2nd Legion; a fusilier of the 1st battalion of the 1st Legion.

TABLICA 16.

Legia Naddunajska — grenadier. Ułan Legii Włoskiej. Legionista na San Domingo.

Légion du Danube — grenadier. Lancier de la Légion Polonaise en Italie. Légionnaire polonais à St. Dominigue.

Grenadier der Donau-Legion. Ulane der polnischen Legion in Italien. Soldat der polnischen Legionen in San Domingo.

A grenadier of the Danube Legion; an uhlan of the Polish Legion in Italy; a Polish legionary at San Domingo.

TABLICA 17.

1807. Woltyżer, fizylier i grenadier Legii Północnej. 1808. Oficer młodszy 2 pułku ułanów i oficer wyższy 6 pułku ułanów.

1807. Voltigeur, fusilier et grenadier de la Légion du Nord. 1808. Officier subalterne du 2-me régiment de lanciers et officier supérieur du 6-me régiment de lanciers.

1807. Voltigeur, Füsilier und Grenadier der Nord-Legion. 1808. Oberoffizier des Ulanen-Regiments Nr. 2 und Stabsoffizier des Ulanen-Regiments Nr. 6.

1807. A voltigeur, a fusilier and a grenadier of the North Legion. 1808. A subaltern officer of the 2-nd Lancer Regiment and a senior officer of the 6-th Lancer-Regiment.

TABLICA 18.

Pułk szwoleżerów gwardii. 1808. Pod Somo-Sierrą (ubiór marszowy). 1810. Oficer wyższy, szeregowiec, trębacz.

Régiment de chevau-légers de la garde. 1808. A Somo-Sierra (tenue de marche). 1810. Officier supérieur, cavalier, trompette.

Garde-Chevaulegers-Regiment. 1808. Attacke von Somo-Sierra (feldmarschmäßig). 1810. Stabsoffizier, Reiter und Trompeter.

Light horse of the guard. 1808. The charge at Somo-Sierra (marching uniform). 1810. A senior officer, a private, a trumpeter.

TABLICA 19.

1809. Książę Józef pod Raszynem. Za nim 2 oficerowie 2 pułku ułanów i adiutant-komendant.

1809. Le prince Poniatowski à la bataille de Raszyn. Derrière lui 2 officiers du 2-me régiment de lanciers et un adjutant-commandant.

1809. Fürst Poniatowski in der Schlacht bei Raszyn. Hinter ihm zwei Offiziere des Ulanen-Regiments Nr. 2 und ein Generalstabsoffizier.

1809. Prince Poniatowski at the battle of Raszyn, behind him two officers of the 2nd Lancer Regiment and an officer of the general staff.

TABLICA 20.

Księstwo Warszawskie. Generał Dąbrowski, adiutant, adiutant-komendant (oficer sztabu), trębacz gidów, adiutant ks. Józefa Poniatowskiego, gid.

Duché de Varsovie. Le général Dąbrowski, officier d'ordonnance, adjudant-commandant (officier d'état-major), trompette de guides, officier d'ordonnance du prince Poniatowski, guide.

Herzogtum Warschau. General Dąbrowski, Adjutant, Generalstabs-Offizier, Trompeter der Guiden, Adjutant des Fürsten Poniatowski, Guide.

Duchy of Warsaw. General Dąbrowski, an aide-de-camp, an officer of the general staff, a trumpeter of the „guides", Prince Poniatowski's aide-de-camp, a „guide".

TABLICA 21.

1810—12. Piechota: fizylier, oficer fizylierów, saper pułkowy, woltyżer, grenadier Gwardii Narodowej, grenadier piechoty, oficer woltyżerów, oficer grenadierów.

1810—12. Infanterie: fusilier, officier de fusiliers, sapeur, voltigeur, grenadier de la garde nationale, grenadier d'infanterie, officier de voltigeurs, officier de grenadiers.

1810—12. Infanterie: Füsilier, Füsilieroffizier, Sappeur, Voltigeur, Grenadier der National-Garde, Grenadier der Infanterie, Voltigeuroffizier, Grenadieroffizier.

1810—12. Infantry: a fusilier, an officer of fusiliers, a sapper, a voltigeur, a grenadier of the national guard, a grenadier of the infantry, an officer of voltigeurs, an officer of grenadiers.

TABLICA 22.

1812. Grenadier i saper Legii Nadwiślańskiej, oficer artylerii konnej, kanonier artylerii pieszej.

1812. Grenadier et sapeur de la Légion de la Vistule, officier d'artillerie à cheval, artilleur à pied.

1812. Grenadier und Zimmermann der Weichsel-Legion, Offizier der reitenden Artillerie, Kanonier der Fußartillerie.

1812. A grenadier and a sapper of the Vistula Legion, an officer of the horse artillery, a private of the field artillery.

TABLICA 23.

1810—12. Ułan kompanii wyborczej 7 pułku ułanów, ułan 6 pułku ułanów, strzelec 5 pułku strzelców konnych, młodszy oficer 4 pułku strzelców konnych, oficer wyższy 2 pułku ułanów (poza służbą).

1810—12. Lancier du 7-me régiment (compagnie d'élite), lancier du 6-me régiment, chasseur du 5-me régiment, officier subalterne du 4-me régiment de chasseurs à cheval, officier supérieur du 2-me régiment de lanciers (tenue de ville).

1810—12. Ulan vom Ulanen-Regiment Nr. 7 (Elitekompanie), Ulan des Ulanen-Regiments Nr. 6, Jäger vom Regiment Jäger zu Pferde Nr. 5, Oberoffizier im Regiment Jäger zu Pferde Nr. 4, Stabsoffizier des Ulanen-Regiments Nr. 2 (Stadtadjustierung).

1810—12. A private of the Picked Company of the 7th Lancer Regiment, a private of the 6th Lancer Regiment, a private of the 5th regiment of mounted rifles, a subaltern officer of the 4th regiment of mounted rifles, a senior officer of the 2nd Lancer Regiment (off service).

TABLICA 24.

1811—12. Oficer wyższy 14 pułku kirasjerów (poza służbą), kirasjer i oficer niższy tegoż pułku, oficer niższy 10 pułku huzarów, oficer wyższy 13 pułku huzarów.

1811—12. Officier supérieur du 14-me régiment de cuirassiers (en tenue de ville), cuirassier et officier subalterne du même régiment, officier du 10-me régiment de hussards, officier du 13-me régiment de hussards.

1811—12. Stabsoffizier im Kürassier-Regiment Nr. 14 (Stadtadjustierung), Kürassier und Offizier desselben Regiments, Offiziere der Husaren-Regimenter Nr. 10 und 13.

1811—12. A Senior Officer of the 14th cuirassier regiment (off service), a private and an officer of the same regiment; officers of the 10th and 13th Regiments of Hussars.

TABLICA 25.

1 pułk ułanów Nadwiślańskich: dowódca pułku pułkownik Jan Konopka, za nim ułani i młodszy oficer. 1812. Żandarm, oficer i szeregowiec szwadronu Tatarów Litewskich.

1-er régiment de lanciers de la Vistule: le colonel Jean Konopka commandant le régiment; derrière lui des cavaliers et un officier subalterne. 1812. Gendarme, officier et cavalier de l'escadron de Tartares lithuaniens.

1. Ulanen-Regiment der Weichsel-Legion: Oberst Johann von Konopka, hinter ihm Ulanen und Oberoffizier. 1812. Gendarm, Offizier und Reiter der Tataren-Eskadron.

The 1st regiment of Vistula Lancers: Colonel John Konopka commanding the regiment, privates and a subaltern officer. 1812. A gendarme, an officer and a private of the Lithuanian Tartar Squadron.

TABLICA 26.

Księstwo Warszawskie. Specjalne mundury piechoty. Grenadier 13 pułku, dobosz 4 pułku, tambour-major 14 pułku, kapitan 7 pułku, fizylierzy 4, 9 i 7 pułku.

Duché de Varsovie. Tenues spéciales de l'infanterie. Grenadier du 13-e régiment, tambour du 4-e régiment, tambour-major du 14-e régiment, capitaine du 7-e régiment, fusiliers des 4-e, 9-e et 7-e régiments.

Herzogtum Warschau. Sonderuniformen der Infanterie. Grenadier vom Regiment Nr. 13, Trommler vom Regiment Nr. 4, Tambourmajor vom Regiment Nr. 14, Hauptmann vom Regiment Nr. 7, Füsiliere der Regimenter Nr. 4, 9 und 7.

Duchy of Warsaw. Special infantry uniforms. A grenadier of the 13th Regiment, a drummer of the 4th Regiment, a drum-major of the 14th Regiment, a captain of the 7th Regiment, fusiliers of the 4th, 9th and 7th Regiments.

TABLICA 27.

1812. W środku: Pauker 1 pułku szwoleżerów gwardii. Po bokach: 3 pułk szwoleżerów gwardii, 2 pułk ułanów Nadwiślańskich, 1 pułk strzelców konnych, pułki ułanów 3, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, weterani, komisarze wojenni, lekarze, kapelani.

1812. Au centre: timbalier du 1-er régiment de chevau-légers de la garde. Sur les côtés: 3-me régiment de chevau-légers de la garde, 2-me régiment de lanciers de la Vistule, 1-er régiment de chasseurs à cheval, régiments de lanciers nrs. 3, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, vétérans, commissaires, médecins, aumôniers.

1812. In der Mitte: Kesselpauker des 1. Garde-Chevaulegers-Regiments. Zu beiden Seiten: Garde-Chevaulegers-Regiment Nr. 3, Weichsel-Ulanen-Regiment Nr. 2, Jäger zu Pferde Regiment Nr. 1, Ulanen-Regimenter Nr. 3, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, Veteranen, Kriegs-Kommissäre, Feldkurat.

1812. In the middle: a kettle-drummer of the 1st Regiment of Light Horse. On both sides: 3rd regiment of Light Horse, 2nd Regiment of Vistula Lancers, 1-st Regiment of Mounted Rifles, Lancer Regiments Nos. 3, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, veterans, war commissionaries, chaplains.

TABLICA 28.

1813. Oficer i szeregowiec pułku Krakusów. 1814. Szeregowiec i oficer wyższy 1 pułku ułanów.

1813. Officier et cavalier du régiment des ,,Krakus". 1814. Cavalier et officier du premier régiment de lanciers.

1813. Offizier und Reiter des Krakusen-Regiments. 1814. Ulan und höherer Offizier des Ulanen-Regiments Nr. 1.

1813. An officer and a private of the ,,Krakus" regiment. 1814. A private and an officer of the 1st Lancer Regiment.

TABLICA 29.

Około 1820. Żandarm, oficer sztabu głównego, generał, oficer kwatermistrzostwa, konduktor kwatermistrzostwa (podoficer).

Vers 1820. Gendarme, officier d'état-major, général, officier d'état-major (section du quartier-maître général), sous-officier attaché à l'état-major général.

Um 1820. Gendarm, Generalstabsoffizier, General, Generalstabsoffizier (Abteilung des Generalquartiermeisters), Generalstabs-Unteroffizier.

About 1820. A gendarme, an officer of the general staff, a general, an officer of the general staff (Quartermaster's Section) a noncommissioned officer attached to the general staff.

TABLICA 30.

1818—22. Szeregowcy: 3 pułku ułanów, 2 pułku strzelców konnych, 4 pułku strzelców konnych, pułku strzelców konnych gwardii i 1 pułku ułanów.

1818—22. Cavaliers: du 3-me régiment de lanciers, du 2-me régiment de chasseurs à cheval, du 4-me régiment de chasseurs à cheval, du régiment de chasseurs de la garde, et du 1-er régiment de lanciers.

1818—22. Reiter: des Ulanen-Regiments Nr. 3, des Regiments Jäger zu Pferde Nr. 2, des Regiments Jäger zu Pferde Nr. 4, des Garde-Jäger-Regiments und des Ulanen-Regiments Nr. 1.

1812—22. Privates of the 3rd Lancer Regiment, of the 2nd Regiment of Mounted Rifles, of the 4th Regiment of Mounted Rifles, of the Mounted Rifles Regiment of the Guard and of the 1st Lancer Regiment.

TABLICA 31.

1820—26. Grenadier gwardii, strzelec pieszy, podoficer 4 pułku piechoty liniowej, dobosz fizylierów. 1828—30: karabinier pułku strzelców pieszych, fizylier piechoty liniowej, oficer fizylierów, weteran.

1820—26. Grenadier de la garde, chasseur à pied, sous-officier du 4-e régiment d'infanterie de ligne, tambour de fusiliers. 1828—30. Carabinier d'un régiment de chasseurs à pied, fusilier, officier de fusiliers, vétéran.

1820—26. Gardegrenadier, Jäger, Unteroffizier des 4. Infanterie-Regiments, Trommler. 1828—30. Karabinier eines Jäger-Regiments, Füsilier, Füsilieroffizier, Veteran.

1820—26. A grenadier of the Royal Guard, a private of a Rifle Regiment, a noncommissioned officer of the 4th Infantry Regiment, a drummer. 1828—30. A carabinier of a rifle regiment, a fusilier, an officer of fusiliers, a veteran.

TABLICA 32.

1828—30. Szeregowcy artylerii pieszej i konnej, podoficer taborów, saper.

1828—30. Artilleurs à pied et à cheval, sous-officier du train des équipages, sapeur du génie.

1828—30. Fußartillerist und reitender Artillerist, Trainunteroffizier, Pionier.

1828—30. Privates of the field and horse artillery, a non commissioned officer of the army service corps, a sapper.

TABLICA 33.

1828—30. Strzelec 1 pułku konnych strzelców, ułan 2 pułku ułanów, podoficer, oficer i ułan 4 pułku ułanów, trębacz 3 pułku strzelców konnych.

1828—30. Chasseur du 1-er régiment de chasseurs à cheval, lancier du 2-me régiment de lanciers, sous-officier, officier et lancier du 4-me régiment de lanciers, trompette du 3-me régiment de chasseurs à cheval.

1828—30. Jäger vom Regiment Jäger zu Pferde Nr. 1, Ulan des Ulanen-Regiments Nr. 2, Unteroffizier, Offizier und Ulan vom Ulanen-Regiment Nr. 4, Trompeter vom Regiment Jäger zu Pferde Nr. 3.

1828—30. Privates of the 1st Regiment of Mounted Riffles and of the 2nd Lancer Regiment, a non-commissioned officer, an officer and a private of the 4th Lancer Regiment, a trumpeter of the 3rd Regiment of Mounted Rifles.

TABLICA 34.

1831. Nowe jednostki piechoty: 5 pułk strzelców pieszych, strzelec kaliski, 9 pułk piechoty liniowej, strzelec Grotthusa, strzelec Kuszlla (oficer), strzelec górniczy, 11 pułk piechoty liniowej, 21 pułk piechoty liniowej.

1831. Nouvelles unités d'infanterie: 5-me régiment de chasseurs à pied, chasseurs de la ville de Kalisz, 9-me régiment d'infanterie, chasseurs de Grotthus, chasseur de Kuszell (officier), bataillon de chasseurs composé d'ouvriers des mines, 11-me régiment d'infanterie, 21-me régiment d'infanterie.

1831. Neue Formationen der Fußtruppen: Jäger-Regiment Nr. 5, Jäger-Regiment der Stadt Kalisz, Infanterie-Regiment Nr. 9, Grotthus-Jäger, Kuszell-Jäger (Offizier), Bergwerkschützen, Infanterie-Regiment Nr. 11, Infanterie-Regiment Nr. 21.

1831. New infantry units: 5th Rifle Regiment, Rifles of the city of Kalisz, 9th Infantry Regiment, Rifles of Grotthus, Rifles of Kuszell (officer), Rifle battalion of miners, 11th Infantry Regiment, 21st Infantry Regiment.

TABLICA 35.

1831. Nowe jednostki kawalerii: 1 pułk Mazurów, 1 pułk Krakusów, Jazda Lubelska, 6 pułk ułanów, 5 pułk ułanów, 7 pułk ułanów, Jazda Kaliska.

1831. Nouvelles unités de cavalerie: 1-er régiment de Masurie, 1-er régiment de „Krakus", régiment de la ville de Lublin, 6-me régiment de lanciers, 5-me régiment de lanciers, 7-me régiment de lanciers, régiment de la ville de Kalisz.

1831. Neue Formationen der Kavallerie: 1. Masuren-Regiment, 1. Krakusen-Regiment, Regiment der Stadt Lublin, Ulanen-Regiment Nr. 6, Ulanen-Regiment Nr. 5, Ulanen-Regiment Nr. 7, Regiment der Stadt Kalisz.

1831. New cavalry regiments: 1st Regiment of Mazurs, 1st „Krakus" Regiment, Regiment of the city of Lublin, 6th Lancer Regiment, 5th Lancer Regiment, 7th Lancer Regiment, Regiment of the city of Kalisz.

TABLICA 36.

W środku: 1830 — audytor, lekarz, urzędnik wojskowy. Po bokach: nowe pułki piechoty w 1831 roku: 10, 12, 13, 14 i 17 (ten sam mundur), 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24.

Au centre: 1830 — juge militaire, médecin, officier d'administration. Sur les côtés — régiments d'infanterie formés en 1831: 10-me, 12-me, 13-me, 14-me, et 17-me (même uniforme) 15-me, 16-me, 18-me, 19-me, 20-me, 22-me, 23-me, 24-me.

In der Mitte: 1830 — Auditor, Arzt, Militärbeamter. Zu beiden Seiten: 1831 — neuformierte Infanterie-Regimenter Nr. 10, 12, 13, 14 und 17 (dieselbe Uniform), 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24.

In the middle: 1830 — a military judge, a physician, an auxiliary functionary. On both sides: 1831 — new infantry regiments: 10th, 12th, 13th, 14th and 17th (the same uniform) 15th, 16th, 18th, 19th, 20th, 22nd, 23rd, 24th.

TABLICA 37.

1831. Generał Chłopicki w bitwie pod Grochowem. Za nim oficer kwatermistrzostwa, oficer sztabu i oficer 3 pułku ułanów. Wszyscy w ubiorach polowych.

1831. Le général Chłopicki à la bataille de Grochów. Derrière lui deux officiers d'état-major et un officier du 3-me régiment de lanciers. Tous en tenue de campagne.

1831. General Chłopicki in der Schlacht bei Grochów. Hinter ihm zwei Generalstabsoffiziere und ein Offizier vom Ulanen-Regiment Nr. 3. Alle feldmäßig.

1831. General Chłopicki at the battle of Grochów, behind him two general staff officers and one officer of the 3rd Lancer Regiment. All in field uniforms.

TABLICA 38.

1836—46. Milicja Wolnego Miasta Krakowa. 1848. Lwowska Gwardia Narodowa.

1836—46. Milice de la ville de Cracovie. 1848. Garde nationale de la ville de Lwów.

1836—46. Miliz der Freien Stadt Krakau. 1848. Nationalgarde der Stadt Lwów.

1836—46. Militia of the free city of Cracow. 1848. National Guard of the city of Lwów.

TABLICA 39.

1848—49. Legion polski w Italii: strzelec i grenadier. 1849. Legion polski na Węgrzech: oficer ułanów i piechur.

1848—49. Légion polonaise en Italie: chasseur et grenadier. 1849. Légion polonaise en Hongrie: officier de lanciers et fantassin.

1848—49. Polnische Legion in Italien: Jäger und Grenadier. 1849. Polnische Legion in Ungarn: Ulanenoffizier und Infanterist.

1848—49. The Polish legion in Italy: a rifleman and a grenadier. 1849. The Polish legion in Hungary: a cavalry officer and an infantryman.

TABLICA 40.

1853. Oficer Kozaków Otomańskich (1 pułk), szeregowiec tegoż pułku. Po 1857. Szeregowiec i oficer 2 pułku Dragonów Otomańskich.

1853. Officier du 1-er régiment de cosaques ottomans, cavalier du même régiment. Après 1857. Cavalier et officier du régiment de dragons ottomans.

1853. Offizier im 1. Ottomanischen Kosaken-Regiment. Reiter desselben Regiments. Nach 1857. Dragoner und Offizier des Ottomanischen Dragoner-Regiments.

1853. An officer of the 1st Regiment of Ottoman Cossacks, a private of the same regiment. After 1857. A private and an officer of the 2nd Regiment of Dragoons.

TABLICA 41.

1863—64. Ubiory rozmaitych oddziałów powstańczych, w środku oficer Żuawów Śmierci.

1863—64. Costumes d'insurgés, au centre officier des „zouaves de la mort".

1863—64. Adjustierung der aufständischen Truppen, in der Mitte Offizier der „Todtes-Zuaven".

1863—64. Insurgent costumes, in the middle an officer of the „Death Zouaves".

TABLICA 42.

1863. Powstanie. Obrona dworu.

1863. Insurrection: Défense d'une ferme.

1863. Aufstand: Verteidigung eines Herrenhauses.

1863. The Insurrection: Defence of a farm.

TABLICA 43.

1914—1918. Wojna światowa. Komendant Piłsudski ze sztabem.

1914—1918. Guerre mondiale. Joseph Piłsudski avec l'état-major des Légions polonaises.

1914—1918. Weltkrieg. Josef Piłsudski und der Generalstab der polnischen Legionen.

1914—1918. The Great War. Joseph Piłsudski and the general staff of the Polish Legions.

TABLICA 44.

1914—1918. Legiony. Kapral piechoty I brygady, ułan II brygady, szeregowiec artylerii, ułan I brygady, piechur II brygady, podpułkownik i porucznik piechoty I brygady, major piechoty II brygady.

1914—1918. Légions polonaises pendant la guerre mondiale. Caporal d'infanterie de la I-re brigade, lancier de la II-e brigade, artilleur, lancier de la I-re brigade, fantassin de la II-e brigade, lieutenant-colonel et lieutenant d'infanterie de la I-re brigade, commandant d'infanterie de la II-e brigade.

1914—1918. Polnische Legionen im Weltkriege. Infanteriekorporal der I Brigade, Ulan der II Brigade, Artillerist, Ulan der I Brigade, Infanterist der II Brigade, Infanterie-Oberstleutnant und Leutnant der I Brigade, Infanterie-Major der II Brigade.

1914—1918. The Polish Legions during the European war. An Infantry corporal of the 1st Brigade, a lancer of the 2nd Brigade, an artilleryman, a lancer of the 1st Brigade, an infantry private of the 2nd Brigade, a lieutenant-colonel and a lieutenant (infantry) of the 1st Brigade, an infantry major of the 2-nd Brigade.

TABLICA 45.

1914. Bajończycy: śmierć Władysława Szujskiego. 1915. Dywizjon ułanów przy Legionie Puławskim (dzisiejszy 1 pułk Ułanów Krechowieckich): ułan w mundurze galowym, ułani w ubiorach polowych, oficer w mundurze galowym.

1914. Légion polonaise au 1-er régiment étranger: mort du porte-drapeau Szujski. 1915. Demi-régiment de lanciers de la Légion de Puławy (actuellement 1-er régiment de lanciers): cavalier en grande tenue, deux cavaliers en tenue de campagne, officier en grande tenue.

1914. Polnische Kompanie der französischen Fremdenlegion: Heldentod des Fahnenträgers Szujski. 1915. Ulanen-Halbregiment der Legion von Puławy (jetzt Ulanen-Regiment Nr. 1): Ulan in Paradeuniform, zwei Ulanen in Felduniformen, Offizier in Paradeuniform.

1914. A Polish company of the French Foreign Legion; the death of the standard-bearer Szujski. 1915. Lancer half-regiment of the Puławy legion (at present the 1-st Krechowiecki Lancer Regiment): a private in full dress, two privates in field uniforms, an officer in full dress.

TABLICA 46.

1918. Armia generała Hallera we Francji: szwoleżer, piechur, oficer artylerii. 1917—18. I korpus Wschodni: piechur 1 dywizji, ułan 3 pułku, oficer 1 pułku ułanów, oficer artylerii konnej.

1918. Armée du général Haller en France: chevau-léger, fantassin, officier d'artillerie. 1917—18. I-er corps d'armée: fantassin de la 1-re division, cavalier du 3-me régiment de lanciers, officier du 1-er régiment de lanciers, officier d'artillerie à cheval.

1918. Armee des Generals Haller in Frankreich: Chevauleger, Infanterist, Artillerieoffizier. 1917—18. I. Ostarmeekorps: Infanterist der 1. Division, Ulan des Ulanen-Regiments Nr. 3, Offizier im Ulanen-Regiment Nr. 1, Offizier der reitenden Artillerie.

1918. General Haller's Army in France; a private of Light Horse, an infantry private, an artillery officer. 1917—18. 1st Army Corps: an infantry private, a lancer of the 3rd Lancer Regiment, an officer of the 1st Lancer Regiment, an officer of the Horse Artillery.

TABLICA 47.

1919. Generał, ułan 8 pułku, szeregowiec piechoty. 1920. Szeregowiec piechoty, oficer i ułan 1 pułku, oficer piechoty.

1919. Général, lancier du 8-me régiment, fantassin. 1920. Fantassin, officier et cavalier du 1-er régiment de lanciers, officier d'infanterie.

1919. General, Ulan vom Regiment Nr. 8, Infanterist, 1920. Infanterist, Offizier und Ulan vom Regiment Nr. 1, Infanterieoffizier.

1919. A general, a private of the 8th Lancer Regiment, an infantry private. 1920. An infantryp rivate, an officer and a private of the 1st Lancer Regiment, an infantry officer.

TABLICA 48.

1920. Oddziały wielkopolskie: piechur i dwóch ułanów 15 pułku. Bitwa warszawska: śmierć ks. Skorupki.

1920. Troupes poznaniennes: fantassin et deux cavaliers du 15-me régiment de lanciers. Bataille de Varsovie: mort de l'abbé Skorupka.

1920. Posener Truppen: Infanterist und zwei Reiter vom Ulanen-Regiment Nr. 15. Schlacht bei Warschau: Heldentod des Feld-Kapellans Skorupka.

1920. Troops of Poznań: An infantryman and two lancers of the 15th Lancer Regiment. The Battle of Warsaw: death of the chaplain Skorupka.

TABLICA 49.

1928—35. Oficerowie w ubiorach wieczorowych. Pułkownik artylerii lekkiej (dyplomowany), generał, podporucznicy 4 pułku ułanów, 1 pułku szwoleżerów i 5 pułku ułanów, kapitan piechoty, porucznik lotnik i porucznik 7 pułku strzelców konnych.

1928—35. Officiers en tenue de soirée. Colonel d'artillerie (breveté), général, sous-lieutenants du 4-e régiment de lanciers, du 1-er régiment de chevau-légers, du 5-e régiment de lanciers, capitaine d'infanterie, lieutenant aviateur, lieutenant du 7-e régiment de chasseurs à cheval.

1928—35. Offiziere in Salonuniformen. Feldartillerieoberst (Generalstab), General, Leutnants im Ulanen-Regiment Nr. 4, im Chevaulegers-Regiment Nr. 1 und im Ulanen-Regiment Nr. 5, Infanteriehauptmann, Flieger-Oberleutnant, Oberleutnant im Regiment Jäger zu Pferde Nr. 7.

1928—35. Officers in evening dress. An artillery colonel (general staff), a general, second lieutenants of the 4th Lancer Regiment, 1st Light Horse Regiment and 5th Lancer Regiment, an infantry captain, an air force lieutenant, a lieutenant of the 7th mounted Rifles.

TABLICA 50.

1937. Oficer i szeregowi piechoty, weteran. Szeregowiec i kapral piechoty Korpusu Ochrony Pogranicza.

1937. Officier et soldats d'infanterie, vétéran. Soldat et caporal du corps des gardes-frontières.

1937. Infanterie-Offizier und -Soldaten, Veteran. Soldat und Korporal des Grenzschutz-Korps.

1937. An infantry officer and privates, a veteran. A private and a corporal of the frontier force.

TABLICA 51.

1937. Rotmistrz i ułani 1 pułku ułanów, pułkownik 3 pułku szwoleżerów, porucznik 6 pułku strzelców konnych, trębacz 4 pułku ułanów.

1937. Capitaine et cavaliers du 1-er régiment de lanciers, colonel du 3-e régiment de chevau-légers, lieutenant du 6-e régiment de chasseurs à cheval, trompette du 4-e régiment de lanciers.

1937. Rittmeister und Ulanen des Ulanen-Regiments Nr. 1, Oberst im Chevaulegers-Regiment Nr. 3, Leutnant im Regiment Jäger zu Pferde Nr. 6, Trompeter des Ulanen-Regiments Nr. 4.

1937. A captain and privates of the 1st Lancer Regiment, a colonel of the 3rd Light-Horse Regiment, a lieutenant of the 6th mounted Rifles, a trumpeter of the 4th Lancer Regiment.

TABLICA 52.

1937. W środku kadet i ogniomistrz artylerii ciężkiej. Po bokach łapki i proporczyki: generałów; piechoty; strzelców pieszych; pułków szwoleżerów: 1 i 2 (ten sam), 3; pułków ułanów: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27; pułków strzelców konnych: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10; pionierów; artylerii: lekkiej, ciężkiej, najcięższej, konnej, przeciwlotniczej, jednostek pomiarowych; broni pancernej; saperów; wojsk łączności; taborów; żnadarmerii; intendentów; lekarzy; farmacentów; dentystów; weterynarzy; oficerów sanitarnych; oficerów sądowych; geografów; kontrolerów; kapelmistrzów; kapelanów; szkół wojskowych; piechoty: kawalerii, artylerii, saperów, łączności; piechoty i kawalerii Korpusu Ochrony Pogranicza.

1937. Au centre, un élève du corps des cadets et un maréchal des logis d'artillerie lourde. Sur les côtés, les écussons de col des différentes armes: généraux; infanterie, chasseurs à pied; régiments de chevau-légers: nr.: 1 et 2 (le même écusson), 3; régiments de lanciers nrs: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27; régiments de chasseurs à cheval nrs: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10; pionniers à cheval; artillerie légère, lourde, lourde à grande puissance, à cheval, contre-avion, services spéciaux d'artillerie; chars de combat; génie; troupes des liaisons et transmissions; train des équipages; gendarmerie; intendance; médecins; pharmaciens; dentistes; vétérinaires; officiers sanitaires; justice militaire; géographes; contrôleurs; chefs d'orchestres; aumôniers; écoles militaires: d'infanterie, de cavalerie, d'artillerie, du génie, des liaisons et transmissions; infanterie et cavalerie du corps des gardes-frontières.

1937. In der Mitte ein Kadett und ein Feuerwerker der schweren Artillerie. Auf beiden Seiten Kragenaufschläge verschiedener Truppengattungen: Generäle; Infanterie; Jäger; Chevaulegers-Regimenter Nr. 1 und 2 (dieselben Kragenaufschläge), 3; Ulanen-Regimenter Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27; Jäger zu Pferde Regimenter Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10; reitende Pioniere, Artillerie: leichte, schwere, schwerste, reitende, Luftabwehr-, Spezialtruppen der Artillerie; Panzertruppen; Pioniere; Verbindungstruppen; Train; Gendarmerie, Intendantur; Ärzte; Pharmazeuten; Zahnärzte; Tierärzte; Sanitätsoffiziere; Auditeure,; Topographen; Militär-Kontrollbeamten; Kapellmeister; Geistliche; Militärschulen: Infanterie, Kavallerie, Artillerie, Sappeure, Verbindungstruppen; Infanterie und Kavallerie des Grenzschutz-Korps.

1937. In the centre a military cadet and a non-commissioned officer of the heavy artillery. On both sides the escutcheons of various services: generals; infantry; rifles; light-horse regiments Nos: 1 and 2 (the same escutcheon), 3; lancer regiments Nos: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27; regiments of mounted rifles Nos: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10; mounted pioneers; artillery: light, heavy, very heavy, horse artillery; anti-air force artillery; special artillery services; tanks; enginners; liaison troops; army service corps; gendarmes; intendance; physicians; chemists; dentists; sanitary officers; military judges; topographs; military control; bands'-men; chaplains; military schools: infantry, cavalry, artillery, engineers, liaison troops; infantry and cavalry of the frontier force.

TABLICA 53.

1937. Szeregowiec kawalerii Korpusu Ochrony Pogranicza, oficer i szeregowi artylerii konnej.

1937. Cavalier du corps des gardes-frontières, officier et soldats d'artillerie à cheval.

1937. Reiter des Grenzschutz-Korps, Offizier und Soldaten der reitenden Artillerie.

1937. A private of the frontier force (cavalry), an officer and privates of the horse artillery.

TABLICA 54.

1937. Saper, sierżant broni pancernej w ubiorze polowym, oficer broni pancernej w służbie, starszy szeregowiec wojsk łączności, kapral strzelców podhalańskich.

1937. Sapeur du génie, sergent d'une unité de chars en tenue de campagne, officier d'une unité de chars en tenue de service, soldat de première classe des troupes de liaison, caporal de chasseurs de montagne.

1937. Pionier, Feldwebel der Panzertruppen in Feldadjustierung, Offizier derselben Truppen in Dienstuniform, Gefreiter der Verbindungstruppen, Korporal der Gebirgsschützen.

1937. A private of engineer troops, a sergeant of a tank unit in field uniform, an officer of the same unit on duty, a private of a liaison unit, a corporal of the Mountain Rifles.

TABLICA 55.

1937. Lotnictwo: major poza służbą, oficer w ubiorze do lotu, kapitan w stroju służbowym uroczystym, szeregowiec. Marynarka: kontr-admirał w ubiorze galowym, komandor-podporucznik w ubiorze codziennym, marynarz.

1937. Aviation: commandant en petite tenue, officier en tenue de vol, capitaine en tenue de service, soldat. Marine: contre-amiral en grande tenue, capitaine de corvette en petite tenue, matelot.

1937. Flieger: Major in Stadtadjustierung, Offizier im Fluganzug, Hauptmann in Dienstuniform, Soldat. Marine: Kontradmiral in Gala, Korvettenkapitän in Dienstuniform, Matrose.

1937. Air force: a major off duty, an officer in flying kit, a capitain on duty, a private. Navy: a Rear-admiral in full dress, a lieutenant-commander off duty, a sailor.

TABLICA 56.

Marszałek Śmigły Rydz przyjmuje defiladę sztandarów piechoty 11 listopada 1936 r.

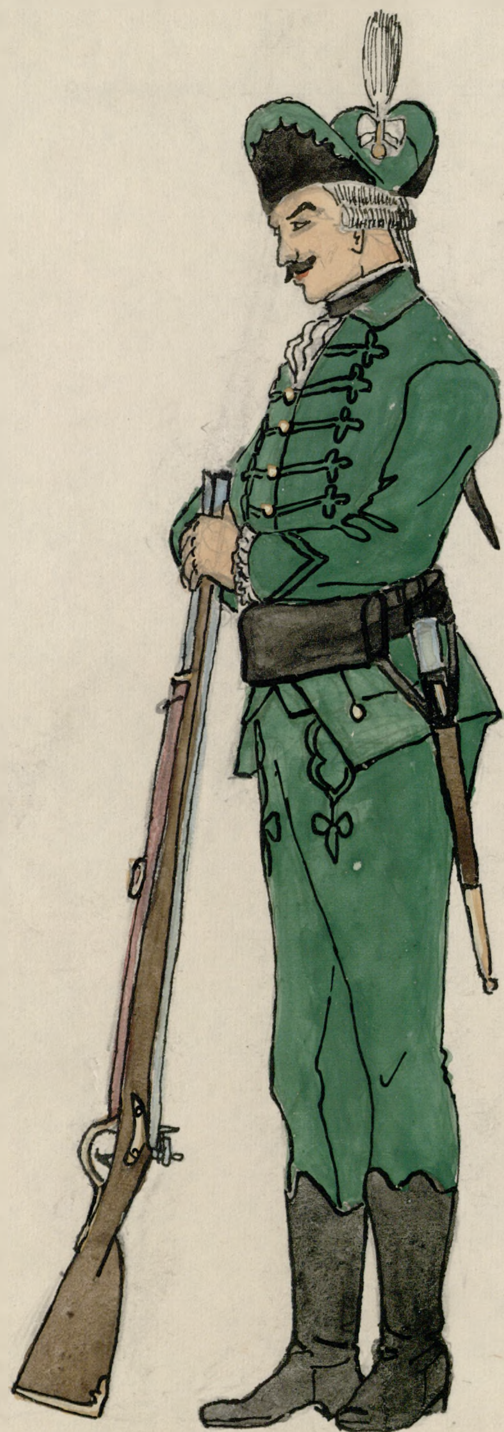
Le maréchal Śmigły Rydz pendant la revue du 11 novembre 1936.

Der Marschall Śmigły Rydz während der Defilierung der Infanteriefahnen am 11 November 1936.

Marshal Śmigły Rydz at the review on the 11th November 1936.

SPIS TREŚCI

1765

Jegier

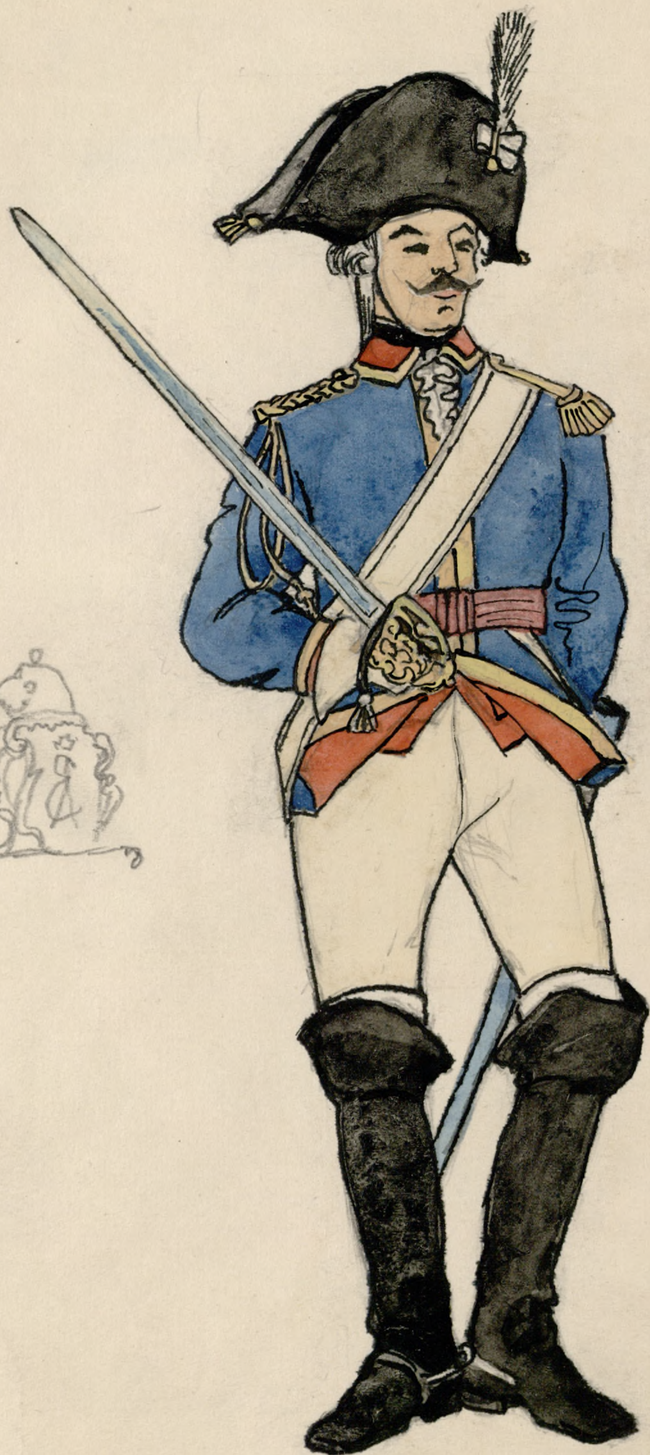
Huzar

- konfederatka
dla Pułaskiego /?/

Kirasjer

1777

Ober oficer pułku piechoty.

Artyleria piechoty

1777

Grenadier